

ségeket csak úgy küszöbölhetjük ki, ha támaszkodván a *folyamik-folyamodik, tetik-tetszik, nyugik-nyugszik* félékbeli jelenségben önként kínálkozó alapra, a vegyes ragozást a képzőre — mint különben is egészen észszerű és szilárd alapra — fektetjük? Én azt mondom, igaz; Szarvas úr bizonyítsa be az ellenkezőt.

3. Igaz-e az, hogy ha a M. T. Akadémia megállapít bizonyos képzőket, s kimondja, hogy ő csak oly ik-es igéket ragoz ezentúl a vegyes ragozás szerint, melyekben azon bizonyos képzők valamelyike megvan, ez eljárásával éppen séggel nem követ el crószakot a mai nyelvszokáson? Én azt mondom, igaz; Szarvas úr bizonyítsa be az ellenkezőt.

Hogy a M. T. Akadémia, az úgy jelen stadiumában, a Szarvas úr tanácsát fogadja-e el, vagy az én javaslatomat veszi figyelembe, azt én, természetesen, nem tudhatom. Annyi bizonyos, hogy ha az utóbbit teszi, helyrehozza egyúttal azt a hibát is, melybe esett a Magyar Tudós Társaság 1831-ben, a midőn ily határozatot hozta: „Határozottassanak meg a nyelv paradigmái, melyeket mint a nyelv örök és változhatatlan törvényeit (!?) a gondosabb írók nagyobb része már Révai tanítása szerint vévén fel, itt is hirtelenkedés kára nélkül lehet elfogadni“. (M. Tudós Társaság Évkönyvei, I. köt. 67. l.). (Megjegyzésre méltó, hogy Révai a vegyes ragozás paradigmájául a *lépik* és *szokik* igéket választotta, amazt a felhangú, emezt az alhangú igékre (Elaboratio Grammatica, Vol. II. pag. 569.) és így oly igéket, melyekben éppen semmiféle képző nincs).

Irtam Budapesten, 1887. márcz. 20. napján.

TAKÁCS ISTVÁN.

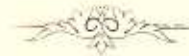
SZÓRENDI TANULMÁNYOK

I RÉSZ

(SZÉKFOGLALÓ)

JOANNOVICS GYÖRGY

T. TAGTÖL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Szórendi tanulmányok.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1886. jan. 4-én és márcz. 1-én tartott ülésén.)

Mélyen tisztelt Akadémia!

Önvádoláson kezdem előadásomat; azon tudniillik, hogy már több éve nem olvastam értekezést. Bocsánatot kérek e mulasztásért annál is inkább, mivel e szerint csak ma nyílik alkalmam, köszönetet mondani a tisztelt Akadémiának a meg nem érdemelt kegyességért, a melylyel engem tiszteleti tagjai sorába vett föl.

Azóta sem voltam tétlen a nyelvészet pályáján: a «Magyar Nyelvőr»-ben megjelent dolgozatokkal igyekezvén teljesíteni kötelességemet. Ezenkívül már évekkkel ezelőtt hozzá fogtam a felolvasásra szánt «Szórendi tanulmányok»-hoz. De tollam alatt mindinkább terjedt és módosult a munka; a mi, természetesen, késleltette befejezését.

Eszem ágában sem lehetvén azzal a kiváltsággal élni, a mely a tiszteleti tagot fölmenti a székfoglalás kötelezettsége alól: bátorodom engedelmet kérni arra, hogy im e dolgozatom olvasásával szeket foglalhassak a tiszteleti tagok körében.

I. R É S Z.

I. FEJEZET.

1. §.

Szórendünk mai állása.

Újabb irodalmunkban nagyon elharapódtak a szórend elleni vétségek. A most divatozó szórendezés, — bocsánatot kérek a kemény szóért, — siralmas igazán. Az én szavam itt csak visszhangja mások régibb panaszának. Felejthetetlen Arany Jánosunk

már az 1867-ik évi nyilvános közülésben ezeket mondotta (főttk. jelentés): «Szókötésünk velős rövidsége szükségtelen körülírásokban mállik szét; szórendünk zavarba jő stb.» Igen is! a korábbi szórendet szózavar váltotta fel. A szavak mostani elrakása idegen észjárás szüleménye; legalább a legtöbb esetben az. És ha itt-ott eredeti gondatlanság gyümölcse találna is lenni, ez aligha enyhítene a bajon.

De hát a nyelvtanok és másnemű művek nem adnak útmutatást e részben? Olyan szórendre, a miüvel irodalmunk újabb termékeiben — tisztelet a kivételeknek — úton-útfélen találkozunk, a magyar nyelvészet bizonyjára senkit se tanít. Úgy látszik tehát, hogy a beszélők és írók közül számosan, a nyelvtörvénynek feléje sem nézve, saját nyelvérzékükre bizzák a szófűzést; sőt egy idegen nyelv grammatikusának azt a furcsa elméletét követik talán, mely szerint: az ő (szláv) nyelvében szabadon rendezhetni a szavakat a beszélőnek változó indulatához mérve («wie es die Gemüthsbewegung des Redenden mit sich bringt»). (Brassai említi fel «A Magy. mondatról» cz. művében Akad. Értes. I. k. 336.). A mikor a beszéd medrében az indulat hullámai kapják föl és viszik tovább a szavakat, magától érthetőleg, fölöslegessé válik a szórend törvénykönyve.

A kérdés itt csak ez lehet: Ad-e a magyar syntaxisnak szórend-tárgyaló része kellő útmutatást azoknak, a kik csakugyan folyamodnak hozzá? Nyelvtanaink, — mi tagadás benne?! — többé-kevésbé sommásan intézik el a kérdést; igen rövidre szabván ebbeli taglalásaikat. Nem esoda tehát, ha sok kiváló mozzanat megoldatlan marad. Egy tíz-tizenkét lapra terjedő fejtegetés (ennel bővebbre nem akadtam syntaxisainkban) nem tárja fel az oly igen kényes magyar szórendnek sokféle rejtelseit; és szintoly kevéssé vehet gátat annak a sok magyartalan szólásnak, a melylyel a szókötésünkbe beözönlött germanismusok, magától érthetőleg, szórendünket is elárasztották. Vannak a kérdéssel különösen foglalkozó másnemű művek is. Ezek és a nyelvtanok együttvéve, bizonyos mértékben kiegészítik egymást; úgyhogy az útmutatásnak egészét nem is mondhatni csekélynek. Ha az irodalomban mindamellett sem látunk haladást ezen a téren, oka talán az, hogy a különböző időszakokban szórványosan megjelent dolgozatok, nem lévén szem előtt, feledésbe mentek. Szükséges tehát a már eddig meglevő

becses anyagból kiszemelni és együvé foglalni mindazt, a mi legjobban megvilágítja a kérdést egészében úgy, mint részleteiben.

2. §.

Szórendünk irodalma.

Ez értekezés csak bevezető része egy, később megírandó rendszeres munkának. De minthogy a szórendnek a lényegét és alapvonásait behatóan fejtegeti, magában véve is külön egészét tesz ki. — Nem kerülhette ki figyelmemet az a körülmény, hogy a magyar szórend elméletét illetőleg, nyelvészetünkben meg ma sincs köz megállapodás. A tisztelt Akadémiát ez indíthatta rá már évekkel ezelőtt, hogy a mikor a szórendet iktatta a pályakérdések sorába, a szórend elmélete tárgyalását hangsúlyozta, mint a megoldandó feladatok legfőbbikét. (E lépésnek nem volt eredménye, és a szórend egy évre rá már nem szerepelt többé a pályakérdések között.) Elkerülhetetlenné válván immár e függő kérdés tisztábazatala, ki fogom fejteni e részben elfoglalt álláspontomat; hogy az így lerakott alapon biztosan haladhassak tovább, és az ezután folytatandó munkában a bővebb taglalások lehető kerülésével, nyelvtani módszert követve, rövidre szabhassam a szórend kérdése tárgyalását.*)

Mielőtt tovább haladnék, rövid visszapillantást teszek szórendünk multjára. Lássuk, mit és mennyit őriz e részben nyelvészetünk kincses tára? Mennyire haladt a magyar syntaxis ezen az ösvényen kezdettől fogva egész a mai napig, és mikép oldotta meg feladatát? — Szórendező szárnypróbálgatásnak már régi nyelvészeinknél is akadunk némi nyomára. Mutatványul hadd álljon itt egypár adat. (Corpus Grammat.)

*) A különböző nyomás és jegy egész munkámon végig a következő mozzanatokra figyelmeztet: A ritkított nyomás általában nyomósítást, — példákban pedig erős hangsúlyt jelez. Emekt kitétetit a ritkított írással váltakozó (nagyobb) > is: a gyengébb hangsúlyt a (kisebb) >. — De a mely mondatban csak egyféle nyomatosság szerepel, ott a =, — akár nagy, akár kicsiny, mindig erős (elsőrendű) hangsúlyt jelöl. — A cursiv írás a fejtegetésben csak magyarázólag emeli ki az alakokat: példákban pedig, a mikor a rendes írással együtt szerepel, a szórendváltozásokat tünteti föl.

Molnár Albert syntaxisa (1610) csak a «Rectio» és «Convenientia» fejezetében magyarázza a szórendet. Külön helye nincs az «Ordó»-nak se nála, se utódainál. «De Rectione in genere. III. Verba cum praepositionibus composita in quibusdam temporibus et modis postponunt praepositionem; interdum dissectam transponunt, ut: *megadom, reddo. Admeg, redde. Meg akarom adni. . . Miért adná meg. . . Meg kell nekünc adnunc. . . — Bémegyez. . . Bé ne menny. . . Nem mehetek be. . .* (267) stb.»

Komáromi Csipkés György (1655): «3. Tandem ordo in particulis conjugationalibus diligenter observandus. Quaedam enim solum sunt praepositiones, ut: *és, most, ugyanis, mivel, vagy* etc., quaedam postponibiles tantum, ut *is, quaedam praep. et postp. pro lubitu, ut azért, annakokáért. . .* stb.»

Pereszlyényi Pál (1682): Elsőben az igék tárgyalásánál fejtegeti az «affixák» változó rendét: «*hozzá megyek, kívül járok, belől nézek* stb. —: *és: cselekedd-meg, menny-el, . . . jőj-el* (361). Syntaxisában (De Relativo cum antecedente) az *a' ki, a' mely, a' mi* szókat tárgyalván (Isten lakik az égben, *kít* imádunk *a' földön*), az *a mely*-nek a név elé tételéről is megemlékezik: *A mely emberi látok, Péter az* (512). — A névutókról és ragokról helyesen jegyzi meg: «. . . nominibus postponuntur, unde rectius dicerentur *postpositiones*» (530).

Kövesdi Pál (1686). Syntaxisában említésre méltó az, hogy a névutók (szerinte szintén «praepositiones») a névnek utána is állhatnak. «*Hæc si articulo notantur, Dativo praeponi possunt, ut: Alatta az padlásnak, — mellette az toronnak* (576, 577).»

Tótfalusi Miklós (1683—1697), és Tsétsi János (1708) az orthographiát tárgyzó művecskéikben csak «per tangentem» szalasztanak ki egy pár szórendi mozzanatot. Az utóbbi óvainti a tanulózt az olyan szórendezéstől mint: a *rosz király* pénze, e h. «a *király* *rosz* pénze» (684). Hát csakugyan szükséges volt az ilyen intés 1708-ban?!

Édes-keves ez mindössze is, Tisztelt Akadémia! És ez a kevés is 1539-től 1708-ig, vagyis mintegy százhetven év alatt került ki nyelvészetünk műhelyeiből! E szórendbeli sziporkák csak annyi világot terjesztenek, hogy lássuk egypár pillanatra az akkori homályt. Egyébiránt a későbbi nyelvtanok is csak a tisztán grammatikai kérdéseket taglalták kisebb-nagyobb sikerrel; de hogy a

szófűzés, és ennek körében a szórend ügyét előbbre nem vitték, mondanom sem kell.

Az e végre teendő kutatásainknál nem kell messzire visszanyúlunk. Nyelvészetünknek a szórend kérdésére is kiterjedő munkássága csak a múlt század végén indult meg. A komoly kezdetet innen kell számitanunk; és az aztán igazi «kezdet» volt. Mondja is Toldy Ferencz «A magy. irodalom-történet» czimű művében (a hol megróvja a «debreceni iskola» empirismusát): «Nem mondhatni, hogy e mozgalom által nyelvészetünk ne nyert volna.» — — — «Bőjtthi, Gyarmathi s a Debreceniek munkái gazdagok ugyan nyelvtényekben, különösen a szókötestet illetőleg, melyeket eladdig a keltinél rövidebb magyar nyelvtanok még nem hajstromoztak; — — «De egyik sem birt nyelvtani anyagán uralkodni stb. (I. 132—134.) És ez így volt valóban.

Lássuk Gyarmathi Sámuelnek «Okoskodva tanító Magyar Nyelvmester»-ét (1794). A syntaxisnak (Összerakás) többi részeivel együtt és összevegyítve tárgyalja a szórendet, számtalan «törvényben», a melyeket eleinte latinul és magyarul, — azután csak magyarul formuláz, tömérdek jegyzettel kísér és többnyire talpraesett példákkal, magvas közmondásokkal iparkodik megvilágítani. Ez mind igen szép és dicséretes. De a szórend sarkelveinek nyoma sincs művében. «Főszabálya» (94) — a melynek egyébiránt maga is elismeri hiányosságát — im ez: «— — — rendeld úgy a szókat, a mint a gondolatok egymás után következnek és egymásból függenek, és a mint mások téged legkönnyebben, leghamarább és legtökéletesebben megértének». Ezzel ugyan semmit se mond. De vannak aztán sikerült részletek; pl. (11. törv. 1. jegyzet): «Elöl áll a Regens: A bírónak a háza elégett; de a papé nem («A bíró háza» szabatosabb lenne). — Hátul áll a Regens: A házát a fiának verték fel; de a tsűrít a leányomnak.» — A sok elhibázott paradigmáról hallgatok.

A Debreceni Grammatika (1795). Csak két tagra osztja a syntaxist (a Szók Elrendelését). Az egyik a szók Összeillesztése (synt. Convenientiæ); a másik a szók Összeigazítása (synt. Regiminis). Külön «syntaxis Ordinis» nincs e szerint. Az Elrendelés definitiója ez: «Mikor a Beszédnek . . . Részeit egymással valamely Nyelvnek természete és tulajdon-

ságai szerint úgy szerkesztjük egybe és úgy helyheztesztjük el; hogy beszédünket akár ki is, a Nyelvet tudván megértheti . . . — Hát ez is csak olyan magyarázás, mint a Gyarmathié. Ebben a munkában is hasztalan keresnénk rendszert és irányelvet; de van benne nem egy meglehetősen útbaigazítás.

Így például a fogalmak különböző jelentőségéről való sejtelmekre mutat a 69. Regulának CXLL. §-a (Az összetett Igék Elrendeléséről), mely szerint: ez igék gyakran «megszaggatódznak és . . . hol ide hol amoda «helyheztesztődnek»; pl. *kiviszem a kést*. Ez sokféleképen változik: a *kést viszem ki*; a *kést kiviszem*; *viszem ki a kést* stb. Szintűgy: *ki ne vidd a k.*; *a k. ne vidd ki*; *ne a k. v. ki* stb. — A 70. Reg. szerint: «. . . vigyáznunk kell, hogy mellyikbenn (melyik szóban) vagyon a főbb tzelünk? vagy mellyiket akarjuk inkább megértetni? (Örömet meg-súgnám neki ezt az egy szót: «nyomosítani») és mindenkor azt a szót kell legelől tenni» (illetőleg az ige elé): *Vidd ki a kést*; *ki vidd a kést*; *a kést v. ki*. — A 71. Reg. a kérdés föltevése czélszerűségét hangoztatja; pl. *Kilötte meg azt a nyulat? Melyik fáról szedték le a cseresznyét?* — Igy a feleletbenn is . . . *A lötte meg a nyulat; te szaladtál el.* — 91. Reg. fölemlíti a többi közt, hogy «valamely mondásnak teljes értelme a következő, vagy azt megelőző mondástól vagy szótól függ stb. —; pl. *Ifjanta nem a hasznos könyveket olvasta, (hanem a Románokat' sat.)*; ha szintén az effélék sokszor kimaradnak is beszédinkből.» — Az ezekhez hasonló taglalásokban nem szűkölködik a «Debreceni Grammatica».

Hogy a mostani évszáz elején is csak tapogatódnak a szórend kérdésében, kitetszik Márton József nyelvtanából (Versuch einer ausführl. prakt. Ung. Sprachlehre für Deutsche. Wien 1809). Miket nem mondott legott a bevezetésben?! (Wortfügung. 186.) Azt mondja, hogy a magyar szórendről nem lehet szabályokat alkotni. Folytatja aztán: «Die Ung. Sprache hat nämlich diese besondere Eigenthümlichkeit, dass man darin jenen Theil der Rede, der den stärksten Nachdruck haben soll, mit seinem Anhang gleich auf den ersten Platz des Satzes setzt, welchem dann die übrigen in der nämlichen Ordnung, in welcher ihr Nachdruck abnimmt, folgen». Megmagyarázám; de nem értem. — Mondja aztán: hogy a magyar szerkezet annyiszor forgatható, a hányszor a szavak száma engedi; és hogy a mondat jelentése a nyomatosságra nézve

mindannyiszor különböző. Szerkeszt is, nem ugyan tizenhat külön mondatot, — a mire vállalkozott; négy tagból állván az alapszómondat — hanem tizenkettőt, és hozzá teszi: «u. s. w.» — Ez a 4-szer 4 nem igen sikerül neki. A példák sorát magyartalan szórend nyitja meg: *Az atyám a házat eladta* (a németet hiven utánozva: *Mein Vater (hat) sein Haus verkauft*). Ehhez hozzájárul még három elhibázott szerkezet: *A házat az atyám eladta. Adta el a házat az atyám? Adta a házat az atyám el?* — A többi nyolcz szerkezet kifogástalan: *Az atyám eladta a házat*; (v. *Az atyám eladta a házat*. Ezt kell vala kiinduló pontnak választania.) *Az atyám a házat adta el. Az atyám adta el a házat* stb.

Az igének háttérbe szorítását — ezt az egy idő óta divatozó nagy hibát — Márton plane szabálylósá teszi. Azt mondja: «Das Zeitwort steht gewöhnlich am Ende des Satzes; Z. B. *Tegnap az atyámmal a kertben voltam* (Miert nem így: *Tegnap a kertben voltam az atyámmal* — ?) Ugyanezt tanítja egy a szótára ezikeit megelőző szabály is; pl. *Tegnap a Dunában megfürödtem* e h. *Tegnap megfürödtem a Dunában*). Még a csupán két tagból álló mondatban is a körülmények határozzák meg, havajjon helyes szórend-e például az ilyen; a *Dunában fürödtem*. Még kényesebb a kettőnél több tagú olyan fajta mondat, a melyben az ige, vagy ha ez, — mint a Márton példáiban, — nem áll pusztán, az állítmányegészítő a nyomosított szó (tegnap a kertben voltam; tegnap megfürödtem a Dunában). Ez: tegnap a Dunában megfürödtem hibás szerkezet; a mily hibások ezek: «Elnök az ülést megnyitván, . . .» (Ki ne ismerné ezt a változatlan rendű szép szócsoportozatot?!) «A bizottság a vitát holnap folytatja». «A tárgyalások föltétlenül megnyitvatni fognak» stb. — Nem mondom, hogy a nyomatosságot állítmányt soha se tegyük a mondat végére. Jó helyen áll az ott is akárhányszor; de nem az olyan mondatokban, a minőket idéztem.

Ha ezt mondom, például: «Képzeld csak: *Ez a két vásott fiú a Duna közepén keringőzött!*» — itt a furcsa történetet jelező ige a hatás fokozása végett került a legutolsó helyre. De ilyen hatásra nincs szükség akkor, a mikor egyszerűen elbeszéltem,

hogy: *Tegnap megfürödtem a Dunában. A bizottság holnap folytatja a tárgyalást* stb. — Kelléténél tovább időztem talán ennél a mozzanatnál; de szükségesnek tartottam már itt, jó öreg Mártonunk szerencsétlen szabályánál feljajdulni a szóban forgó vétség ellen, és mintegy jelszóul ajánlani a magyar szórend tanulójának a következő mondást: «Előbbre az igével!»

Hát Verseghy Ferencz jobban kalauzolja-e a közönseget szórendünk rengetegében? — 1817-ben németül és latinul, 1818-ban magyarul adta ki nyelvtanát. Főregulája azonos a Márton 368. §-ában előadottakkal. «A nyomadékok», szerinte is, «garádicsonkint fogynak. — 1. A főnyomadék a nevező esetenm fekszik e mondásban: *«Az oroszok megverték a lengyeleket»*. (Itt épen a nevezőn — mint inchoativumon — nincs és nem is lehet főnyomadék.) — «Nevekedik» — szerinte — «e nyomadék, ha a meg előszócska az ige után tétetik: *«Az oroszok verték meg a lengyeleket. Az oroszok a lengyeleket verték meg stb.»* — Ezt úgy igazítom ki, hogy: így nem «növekedik», hanem csak «igy jő létre» a nyomadék. — A német és a latin kiadásban a következő rendet is találni: *«az oroszok a törököket megverték; a törököket az or. megr.»* — Az egy évvel később megjelent magyar kiadásban már nem fordul elő ilyen szerkezet. Bizonyos vagyok benne, hogy Verseghy a családja vagy ismerősei körében így beszelt: «Tudjátok, mi az újság? *«Az oroszok megverték a törököket»*; nem így: *«Az oroszok a törököket megverték»*. De hujába! A legtöbb ember egészen más teremtsé válik, mihelyt «ex cathedra» beszél. — A korábbi nyelvészek (Gyarmathi s a «Debreczeniek») igaz, hogy csak körülírták, magyarozgatták a fogalmak nyomatosságát; nem tudtak nevet adni neki. Még akkor nem beszéltek «nyomadék»-ról, «hangkinyomás»-ról (Nachdruck, Betonung); de legalább meglehetősen útmutatást adtak lényege kipuhatolására. Ez útmutatásnak mindakkoráig, mint látjuk, nem volt fogantaja.

3. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt. — Az «Egyezs».)

Húsz évre rá, 1838-ban megjelent az «Athenæum»-ban Fogarasi Jánosnak «Egyezs» című cikksorozata (13. 16. 19. sz.). E dolgozatnak egy elvitázhatatlan érdeme van; és az az,

hogy az illető fogalomnak különös kiemelésével együttjáró szórendezésre irányozza a figyelmet. Felejthetetlen tudósunk, helyes észleléssel, rámutat a magyar ige- és fogalom-nyomosító erejére, és ennek kapcsán a szerkezetnek többféle alakulásaira. Ezzel ő könnyen érthetővé teszi azt az irányelvet, a melyről az őt megelőző nyelvészek egész csoportozatának csak sejtelme volt, s a melyet a kiválóbbak is homályosan magyaráztak és nagyrészt hibásan alkalmaztak. Fogarasi annak a nyelvténynek a nyomán, mely szerint élőbeszédben az erősen nyomosított fogalmon lévő erős hangsúlylyal együtt jár a szerkezetnek különös alakulása: a hangsúlyra (hangnyomatekra) alapítja a magyar szórendezést. Helyes-e ez az elmélet? Erre a kérdésre később felelek. Lássuk elsőben, mit mond az «Eureka» írója?

I. cikk. F. nézete szerint: «a magyar nyelvben nem szükség a szokat katonai sorba állítani, hogy ott meg ne mozduljanak». — «a magyar szók szabadon mozognak, csupán az alább mondandó szabályra ügyelettel, előre, közbe és hátra, a mint a beszélőnek hamarabb eszébe jut, vagy a művész, szónok és író ízlése kívánja».

II. cikk. Annak a gyors megtudása, hogy melyik a hangsúlyos szó, «vagy kérdővé alakítjuk a mondatot, vagy tagadóvá. Ha kérdővé alakítjuk, azon szón fekszik a hangsúly, melylyel a kérdésre felelünk, p. o. ezt: «az oroszok megverték a törököket» ennyikép kérdezhetjük: kik verték meg a törököket? felelet: az oroszok; kiket verték meg az oroszok? felelet: a törököket; mit tettek az oroszok a törökökkel? felelet: megverték; de még így is kérhetem: megverték az or. a törököket? felelet: meg — stb.» (Következik azután a tagadóra alakítás.)

*Általános elv a magyar szóhelyezésben: Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az ige-re kell ügyelni. Főszabály: «A hangsúlyos szót követi tüstént a határozott módban levő ige; a többi szók előbb utóbb állhatnak s akár mely renddel következhetnek, p. o. tegnap a játékszinben voltam, vagy: a játékszinben voltam tegnap stb.» — Következnek az «alsóbb osztályú szabályok»: 1. Az «előrag»-nak hátravetéséről szól, és különösen kiemeli a főszabálynak ezt a tételét:

a többi szók akárhol állhatnak. Például: tegnap a színházat látogattam *meg*, vagy a szính. lát. *meg* tegnap. Más példa (Mártonból): az atyám adta *el* a házat, v. a h. az aty. adta *el*. — az aty. adta a házat *el*; *el* az aty. adta a házat, vagy: a házat *el* az atyám adta. — «Tehát ide is tartozik» — mondja F. — «a főszabálynak azon része: a többi szók akárhol állhatnak». — 2. Az olyan eseteket tárgyalja, a melyekben az igekötő *el* nem válik az igétől («a többi szók akárhol állhatnak»); pl. tegnap a színházat meglátogattam stb. — (Verseggyből): az oroszok megverték a törököket, v. az or. a tör. megverték. (Mártonból): az atyám a házat eladta, v. az aty. eladta a házat stb. — F. tagadja (Mártonnal, Verseggyvel szemben), hogy a szórend változása itt változó értelmet ad a mondatnak; «ezek mind egyet tesznek» — azt mondja —; «mert mindenik szót tehetem, a hova akarom —». — 3. Az előrag nélkül álló igére vonatkozik. Az ilyen ige «legalkalmasabban előre tétethetik»: voltam tegnap a színházban... Legalkalmasabban; mert élő beszédben, ha rajta van a hangsúly, F. szerint, akárhol állhat; írásban pedig vesszőt teszünk az igét megelőző szó után; pl. tegnap, voltam a szhb., vagy: a szhb., voltam tegnap. — 4. A határozatlan módú ígéről szól. Példák: a színházat meg fogom látogatni... v. látogatni meg fogom a sz. stb. És mikor nem magán van a hangsúly: a színházat fogom meglátogatni, v. látogatni meg; vagy: meglátogatni a színházat fogom; vagy: látogatni meg a szính. fogom; vagy «(a hangsúly magán a határozatlan módon fekvén) meglátogatni fogom a színházat» — és így tovább (a tagadó, kérdő, parancsoló mondatok rende).

III. cikk (a mű befejezése). Itt elősorol F., — mint mondja, «néhány ritkán előforduló eseteket, melyekre a főszabály nem egészen illik; tehát ezeket» — úgy szól — «kivételeknek tarthatjuk». Bizonyos szók után t. i. az ige megtartja előragját, ha rajtuk van is a hangsúly. Ilyenek: a) *mind, minden, mindjárt, tüstént, örökké, szüntelen*, stb. —; pl. tavall minden játékszínt meglátogattam (nem: .. látogattam *meg*, b) az *is* kötőszótol nyomosított fogalmak; pl. az atyám *is* eladta a házat; nem: .. is adta *el*, c) az igehatározók (de úgy látszik, csak melyek melléknévtől származtak). Ezek «ha rajtuk fekszik is a hangsúly, az igét mindkétképen elfogadják, akár előraggal, t. i. akár e nélkül,

p. o. tavall szorgalmasan *meg*-látogattam, vagy: látogattam *meg* a színházat».

Ezek után a fő- és melléknév, névutó, birtokos és birtok, kötőszó és névhatározó rendét adja elő. — E velős kivonat eléggé tájékoz bennünket az «Eureka» vezérelve és az ebből folyó szabályok iránt.

A szórendet a hangsúly nem szabályozza. A szók elrakásának a hangnyomaték nem szolgálhat a p. j. á. l. Ezt határozottan állítom már e helyen is. De a Fogarasi taglalásai bírálataban ezúttal azokra az esetekre szorítkozom, a melyekben a hangsúly és a szórend teljesen egybevágnak és egy nyomon járnak. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a magyarban a fogalmak nagy részének erős hangnyomatékával mindannyiszor együttjár az igejelezte nyomosítást kitüntető szórend; úgyhogy az ilyen fogalmakra nézve F. bátran mondhatta: «A hangsúlyos szót (szabatosan: «fogalmat») követi tüstént a határozott módban lévő ige». F. egyébiránt maga is észrevette szabálya fogyatkozását. Elő is sorolja, mint látuk, a III. cikkben a, nézete szerint ritkán, (de hát mégis) előforduló eseteket, a melyekre ez a főszabály — mint mondja — «nem egészen illik». (Meglátjuk később, hogy ez esetek legiókra rúgnak.) — Én-nekem most a főszabályt meg nem hazudtoló hangsúlyos fogalmakkal lesz dolgom.

Az olyan példák mint: az atyám adta *el* a házat; a házat adta *el* az atyám stb. tökéletesen igazolják a főszabálynak itt idezett első részét. De vannak itt olyan példák és olyan tételek is, a melyek bő alkalmat adnak hibás elrakásra. A hibának fő oka amaz «általános elv»-ben rejlik: «Minden magyar mondatban csupán a hangsúlyos szóra és az igére kell ügyelni». «Mennyi philosophia van ezen elvben!» — kiált fel tudósunk. Valamivel alább ezt mondja ugyan: .. «csupán vagy legalább főleg ezekre (hangs. szó és ige) kell ügyelni»; de az alkalmazásban mégis csak ezekre ügyel. Nem ok nélkül szerepel itt az az unalmas ismétlődő állítás, — mondhatnám: biztatás, hogy: «a többi szó (és a hangsúlyos ige is, ha van előragja) akárhol állhat». Így keletkezik aztán az olyan rendezés mint: *el* az atyám adta a házat; a h. *el* az aty. adta; az atyám *is* a házat eladta; — látogatni meg a színházat fogom; látogatni meg fogom a színházat; meglátogatni (vessző), fogom a színházat. — Itt a szavak

csakugyan úgy követik egymást, a mint épen «eszébe jutnak» az embernek; csak hogy így hibásan rakva jutnak eszébe.

Szintoly nagy tévedést látok abban az állításban is, hogy például e mondatok: *az oroszok megverték a törököket; a törököket megv. az oroszok; megverték az or. a törököket stb. stb.* «mind egyet tesznek». El szerint csak a következő szerkezetek közt volna értelemkülönbség: az oroszok a törököket verték meg; a törököket az oroszok verték meg stb. — az atyám a házat adta el; a házat az atyám adta el stb. —? Mivé lesznek ekkor az előbb idéztem példákban a jelentésnek kétségtelenül különböző árnyékatai? Élőbeszédben a hangsúly jeleli, az igaz; de ez nem elég. Szabályos, magyaros szerkezet is kell hozzá.

F., mint látjuk, mindent. — hogy úgy mondjam, — egy fogásra akaszt; nem ügyelve a szerkezet-alakulásnak és a hangsúlynak többi mozzanataira, se az illető mondatot megelőző gondolatra, a mely pedig lényegesen befolyhat a szavak rendére; pl. «(Tegnap, úgy-e, nem voltál a hangversenyben? Felelet: (Összetéveszted az estéket.) Tegnap voltam a hangversenyben; tegnapelőtt nem voltam». — Ez a mondatsoport nem szorult magyarázatra. Az első mondat máris eleve jelzi a másik kettőnek értelmét, szerkezetét, hangsúlyát. E három tényező egyébiránt itt egyenként véve is azonnal tájékoz minket, és meggyőz egyszersmind arról is, hogy a középső mondatban (a Fogarasi-félében: «tegnap voltam a hangversenyben») fölösleges a «tegnap» után fontoskodó vessző. —

Rámutattam az «Eureka» hibáira. De ismétlem e mellett, a mit már előrebocsátottam volt, hogy e műnek egy tagadhatatlan érdeme van: Elégge érthetően ismerteti a magyar igének nyomosító erejét és szórend-jelző szerepét. Ez a nyomosító és a szórendnek legkiválóbb mozzanatát kitüntető sajátság azon a nyelvtényen alapszik, melynel fogva a különösen kiemelendő fogalmat mindannyiszor az ige követi nyomban. A magyar szórendezést leginkább ez a mozzanat különbözteti meg más nyelvek szórendétől. Nyelvünknek igazi különlegessége ez, a mely akkorig, mint látjuk, meglehetősen ismeretlen volt nyelvtanítóink előtt. Ők hasztalan keresték szórendünk varázsigejét. Fogarasi kinyomozta, és fölismerete magában a magyar igében. Észleléseinek ez egy eredménye, — bármenynyire tévedt is ő máskülönben, — már magában véve is fontossá és becsessé teszi «Eureka»-ját.

4. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt.)

A nyolcz évvel ezután megjelent dolgozatok épen nem vitték előbbre a kérdést. Így: a «Magyar nyelv rendszere» (közrebocsátotta a Magy. Tud. Társaság. 1846.) oly gyorsan végez vele (ritka sorú 11 lapon), hogy már ennelfogva sem járulhatott tisztábazatalához. A benne foglalt szabályok az «Eureká»-t juttatják eszünkbe; csak hogy itt gondosan kerülve látjuk a «hangsúly» szót, és e helyett mindannyiszor «súly», «fősúly» «nyomosság», «nyomatosság» kifejezésekkel találkozunk. — A «különösb szabályok»-nak az ige tárgyazó pontjai közül 1) szerint: «Midőn a fősúly az igeen van, ez rendesen legelől tételik, s akkor az utána jövő szó kap némi nyomtatosságot; pl. *Visz búzát Péter a vásárra?* — Az igeen levő fősúly, nézetem szerint, nem ok rá, hogy az ilyen ige, akárcsak rendesen is legelől álljon; pl. *(Pál visz).* Hát Péter *visz-e* búzát a vásárra? — *(Pál nem visz; de) Péter visz b. a v.* — E mondatokban is az ige ere esk a fősúly; az ige mégsem áll legelől. — Az, hogy a legelől álló nyomatos ige követő fogalom kap-e némi nyomtatosságot vagy sem: a körülményektől függ; pl. Nagy kérdés: *visz-e* Péter *búzáta* a vásárra? (Tudtomra *zabot* visz.) Itt nem a legott következő fogalomnak jut a másod-nyomatosság.

2) szerint: «Minden egyéb esetekben legnyomatósabb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll. Úgy látszik, hogy az ige nyomosító ereje némileg még a többi előtte álló szóra is elterjed; de ezen nyomosság a távulság szerint mindinkább kisebbedik stb.» — Ez az utóbbi tétel is csalódás szülöttje. Nagyon sokat követelnek az igtől a műnek szerzői. Untig elég, ha egy fogalmat nyomosít az ige isten igazában; vagy ha magán hagyja az egész súlyt. Ne kívánjuk tőle, hogy még ezenfölül is nyomosítson előre és hátrafelé. Azzal a kijelentéssel fejezem be a bírálatot, hogy vannak e dolgozatban szabatosabb taglalások is; ilyenek: az igekötők, az is kötőszó, a kérdő, tiltó, tagadó szók rendét tárgyaló részletes szabályok. Kár, hogy oly szűkre vannak szabva.

Ugyancsak 1846-ban megjelent Szilágyi Istvánnak az Akadémiától koszorúzott pályaműve is, e ezimen: «A magyar szókötésről». Vannak benne szabatos magyarázatok, elmeéllel tett

észrevételek. Egyik-másik szabálya helyes logikára vall; de van benne sok hibás tétel és a czélon túllövő philosophálás is; mégpedig épen a fő kérdésben. Lássuk, mit mond az «Egyetemes szabály»? Így hangzik: «A mondat főrészei állásrendje függ az eszmék elméleti keletkezése rendétől» (57). Merész logika! Kitünően megróvja Brassai «A magy. mondatról» című munkájában (Ak. Ért. III. jegyzet. 271): «Körülbelül olyan szabály, mint ha azt mondanék, hogy az asztalosnak, mikor széket, ágyat . . . készít, abban a rendben kell a szerszámait használni, a melyben a történet a kezébe játszodja! Nem, a beszélő nem gép, mely fúvó s billentyűk hatására szól, hanem szabad akarral felruházott okos ember, a ki kifejezéseit a célhoz, t. i. a hallóra teendő hatáshoz alkalmazza». — — — «(ama követelt elv) annyira nem áll, hogy éppen az ellenkező állítmány az igaz: t. i. az eszmék rendje függ a szóknak bizonyos nyelvben szokott rendétől.» — Egyetérték Brassával.

Szilágyi: rendes és nyomatos sorozatot különböztet meg. Helyes szabály: de már legelső példája is alapos ok nélkül hátra tojja az állítmányt; «Az igaz isten téged e bűnödért meglátogat». A legnagyobb pathos sem kívánja itt azt, hogy «meglátogat», mint botnál a bunkó, a mondatnak a legvégén legyen. Magyarosan így beszélünk: Az igaz isten meglátogat téged e bűnödért; vagy: . . . e bűnödért meglátogat téged stb. — A nyomatos sorozat tárgyalása mindvégig hibás. (Mindjárt példákban): *A francziák megvérték az angolokat.* Sz. szerint a fősúly itt a *francziák-on* van (!): a második súly a *megvérték* igén (!). *A francziák* a nyomosító erő: a *megvérték* a nyomosított = nyomatos szó. «Nyomosítás alá eső szó mindenkor ige» — mondja Szilágyi (66—71). Ez állítások egytől-egyig tévesek. Azt se értem, hogyan kerülhetett ez a mondat a nyomatos sorozatok rovatába? Hisz ennél rendesebb szerkezetű mondatot képzelni sem lehet. — Sz. alapos kifogásokat tesz Fogarasinak több tétele ellen. Ámde vannak az «Eureka»-ban helyes taglalások is; különösen az, a mely az ige nyomosító erejére vonatkozik. Ezt nem kell vala figyelmen kívül hagynia.

Az Akadémiától 1846-ban díjazott pályamunkák közé tartozik Fábrián Istvánnak «A magyar szókötés szabályai» című műve is. A «fő elv» benne im ez: A magyar a mondatnak

mindenik részét annak elejére teheti, azt kiemelheti, ha t. i. a nyomatek reá esik.» Ez Mártonra és Verseghyre emlékeztet engem. Példák (az ige tárgya elül): *a lengyeleket megvérték az oroszok*; fokozott nyomatek: *a lengyeleket vették meg az oroszok*. E szerint: «a lengyeleket» az 'első mondatban máris nyomatekos fogalom (pedig dehogy az!); és ez a nyomatek csak fokozódnék a második mondatban! (Ez Verseghy szabálya.) — Fábrián is teljesen félreismeri a nyomatosságot; pedig ennek ismerete nélkül a magyar szórend szabályainak sikeres levonása lehetetlen.

Ime: 1846-ban, még csak negyven évvel ezelőtt, mennyire tevelyegnek syntaktikusaink a szórend mezején! Mily sűrű köd takarja a tért, csaknem nyomban az «Eureka» után, a mely, — hogy kelleltnél többet ne mondjak, — az ige-adta nyomosítás iránt meglehetősen tájékozhatta volna a későbbi nyelvtanítókat. Most, midőn az 1846-ik évnél egy perezre megállapodva, visszatekintünk a magyar szórend irodalmának háromszázéves multjára és munkásaira, csak azt látjuk, hogy e munkások, — az idéztem szellemek, — egy társuk kivételével, hasztalan keresték a kérdés megoldásának a kulcsát, és hogy formaszerinti szabályokra mutogatva, épen azt az irányt jelezték, a mely egész bizonyossággal félrevezeti követőjét.

5. §.

Szórendünk irodalma. (Folyt.)

Így állott szórendünk ügye mintegy negyven évvel ezelőtt. De már ezután csakugyan észrevehető lendületet vőn, és lassan bár, de csak haladt előbbre. Az ez időszakba eső és e részben figyelemre méltó dolgozatokat, minthogy szemünk előtt vannak, jóformán csak érinteni fogom; megpedzve mintegy némely jellemzőbb vonásukat. Csak Brassai Sámuelnek tárgyunkra vonatkozó fejtegetéseit ismertetem bővebben, velős kivonásban.

Gyergyai Ferencz, «A magyar nyelv sajátosságairól» 1856-ban írt munkájának végső fejezetében a szó- és mondatrendet tárgyalja, — mint mondja, «némely főbb pontban, csak azokra terjeszkedve, a melyek ellen vétséget tapasztalt némely írónál.» — A mennyit mintegy huszonegy lapon és egypár szabályban el lehet a szó- és mondatrendről mondani, mind benne van; még-

pedig talpraesetten. — A mondat, Gy. szerint, kétféle: *értelmező és nyomosító*. A 7-ik szabályban a magyar szórendnek azt a sajátosságát magyarázza, mely szerint: «*értelmező mondatban az alany közvetlen áll az állitmány mellett stb. . . pl. A fiú kifutott az utcára (nem: A fiú az utcára kifutott). A gazda kivitte magával fiát a mezőre (nem pedig: A gazda magával fiát a mezőre kivitte). A legény elment a postára egy levéllel (nem így: A legény a postára egy levéllel elment. Nem helyes tehát ezeket úgy rendezni, hogy az ige végül álljon*». — Számos példában kiigazít egy csomó hibás szerkezetű mondatot.

Fogarasi nagy munkája: «*Hangsúly, vagyis nyomaték a magyar nyelvben*» 1860-ban jelent meg. Két részből áll. Olvasta az Akadémiában 1860. febr. 27-én és 1860. június 4-én (Akadémiai Értesítő I. köt.). A szerző itt a magyar hangsúlynak rendszeres kifejtését tűzte ki feladatául. Ennek kapcsán a szórendet is tárgyalja; részletekbe hatólag fejtegetvén az «*Eureká*»-ban foglalt elveket. A hangnyomaték fajait a fogalmak különböző jelentősége szerint különbözteti és osztályozza. «*Az erős nyomaték: 1. igeható, 2. nemigeható. Az igeható: a) igevonzó, b) igénefekező*». Legerősebb nyomaték az *igevonzó* (*főv. vezérnyomaték*), mint a mely «*mind a jelentőséget, mind a hangidomot, mind a szórendet tekintve az egész mondaton uralkodik, és egy egyszerű mondatban csak egy lehet*». Példák: *Isten e világot semmiből teremtette. — Az isten semmiből hozta elő a világot*.

«*Az igénefekező magát az állitmányt (prædicatumot) emeli ki, . . . a hangidomra ugyan befolyással bír, de a szórendre nem stb.*» Példák: *fürödtem tegnap a gőzfürdőben; tegnap a gőzfürdőben mégfürödtem* (sereghajtó itt a szegény állitmány.); *tegn. mégfürödtem a gőzf. stb.* — *Nemigeható nyomatékok: a) összeségi (1. mindenséget, 2. sokaságot jelentő); pl. minden erőnket megfeszítettük stb. —; továbbá «az ezekkel hasonértelműek; pl. ázonnal elmondom; mindannyiszor meglátogatálak stb. —; b) mondatfoglató c) ellentéti, d) megszólító. — Ezekén kívül vannak gyöngébb nyomatékok is. — Az értekezésnek utolsó részében számos pelda van prózairóink és költőink műveiből, népdalokból stb.*

Következik most Brassainak nagyszabású műve: «*A ma-*

gyar mondat». (Az Akadémiában előadva: 1860. jún. 4. — 1863. május 1. — 1864. jun. 20. — Akad. Értes. I. III. köt.) — Három értekezés. Szórendtárgyazó részei, dióhéjba szoritva, a következők:

«*A mondat harmadrendbeli sajátosságát a szórend hordozza.*» — (I. értekezés. A 11. §. ezime.) «*Most érkezünk már*» — mondja Brassai — «*ügyünk legszövevényesebb és legkevesebbé is fejtett feladatára, a szórend elméletére. Itt hiszem én, hogy némi világot vetettem a homályban, s ha valahol, itt óhajtok kritikát: szigorút ugyan, de nem lenézőt vagy fitymálót, mely ítéletet hozzon, mielőtt a perlevelekbe benezett volna.*» — A kritika itt, magától érthetőleg, elkerülhetetlen. A hangsúly kérdése tárgyalásakor meg fogom bírálni e munkát, egészen úgy, a mint jogosan várja szerzője. Itt csak annyit mondok róla, hogy jeles dolgozat, a mely nem, mint Br. mondja, «*némi*», hanem erős és messzeterjedő világot vet a kérdésre.

Szórendünk vizsgálásában Br., — szintúgy mint Fogarasi, — a hangsúlyhoz folyamodik. Mondja is ugyane szakaszban: «*A magyart (magy. szórendet) illetőleg Fogarasi mondta ki az egyetlen egy okos és alapos szót e tárgyban, s ha az első lépésnél meg nem áll s igen hirtelen «Eureká»-t nem kiált vala, tán nem lett volna szükséges a jelen értekezést írnom.*» — Mondja továbbá: «*Az én puhatulódásaimnak, melyekre nézve a kiinduló pont jó rendin egy vala a Fogarasiéval, II. értekezésemben fogom előadni az eredményeit.*»

«*Tizenötödik sajátossága a mondatnak és következőleg a nyelvnek a hangsúlyban kereshetni.*» (I. értekezés, a 24. §. ezime). Br. itt a következő tények elismerését kéri: «*1. Hogy a hangsúly kétféle, u. m. szóbeli és mondatbeli, a mondatbelin nem értve az indulat hangsúlyát, hanem azt, a mely a mondat alkotatótól függ. 2. Hogy vannak oly nyelvek, melyekben szóbeli rendes . . . hangsúly nincs. (Francia nyelv, szláv család, kivéve a muszkát.) 3. Hogy vannak oly nyelvek, melyekben mondatbeli hangsúly van. (Kétségtelenül a magyar; a többire nem méltóztattak fület mozditani a nyelvészek stb.)*»

Mint hogy a szerző a mondatot saját szerű alpra állítja, kivonatomban is csak ezen az alapon készülhetett. Tehát: A mondatban nincs dualismus, vagyis: nincs alany, nincs állitmány. (I. értek. 7. §.) — A mondat igéből, s hozzája

tartozó ige határozókból áll. (8. §.) Ezekon mindaz értendő, «a mit az ige kívül magába foglal a mondat, t. i.: a *casusok*, az *elől- vagy utóljárós nevek* és az *adverbiumok*. A mondat tehát az ige kívül szélesb és szűkebb értelemben vett ige határozókat foglal magában. (9. §.)

A mondatban, alkatára nézve van: a) *inchoativum*; b) *mondatzöm* (a mondat fő része); c) *egészítmény*. — Az *inchoativum* 1. kezdi a mondatot, 2. *accentusa* nincs. Az *accentus* többféle: *fő* és *másodrendű*, — néha *harmadrendű* is. A *fő accentus* a mondatzömnek első tagján van. A mikor a zömnek emez első tagja közvetlen az ige előtt áll: *jelző* nevet visel és magához vonja a (máskülönben az igeen lévő) fő *accentust*. (A *jelző* tehát az a nyomosított fogalom, a melyen, Fogarasi szerint, úgynevezett «*igevonzó nyomaték*» van). — A hol az így nyomosított fogalom egyszersmind első tagja a mondatnak, ott nincs *inchoativum*; és a mondat csupán zömből áll. — A *inchoativum* tipikus jellemzője az ismeretesség; a zömé az ismeretlenség. — Az *egészítmény* kétféle: *lényeges* vagy *szükséges* (*accentuált*), és *pótló* (*accentuálatlan*). — A *mondatzöm* is kétféle: *jelzős* (jelzéből és igéből álló), és *egészítményes* (igéből és egészítményből szerkesztett). (Akad. Értes. III. köt. III. értekezés, 5. §.)

A különbéle [mozzanatok] magyarázása kötszavú mondaton kezdődik (nevező és ige): *A gyermek játszik* — végig menvén ennek öt formáján: 1. *A gyermek játszik*. 2. *A gyermek játszik*. 3. *Játszik a gyermek*. 4. *Játszik a gyermek*. 5. *Játszik a gyermek*. Mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy a halló előtt melyik eszme az *ismert* (*tudott*), és melyik az *ismeretlen* (*megtudandó*)?

«E két tengelyvég körül fordul a magyar mondat sphaerája» — mondja Brassai. Az ismeretlen eszmét *accentuáljuk*; az ismertet *accentuálatlan* hagyjuk. A fogalmak helyes különböztetésének a kulcsát a *feltehető kérdés* adja kezünkbe, úgyhogy: «*azt a szót nyomosítjuk, a melyikről fölteszszük, hogy megkérdené a halló vagy olvasó.*» Br. ezt hasznos és biztos kezeléssű fogásnak nevezi. Én is annak tartom; — pl. 1. forma: A *tudott fogalom* a «*gyermek*». Kérdés: *a gyermek mit csinál?* Felelet: *a gyermek játszik*. 2. forma: Az *ismert eszme* a «*játszik*»; tehát: *ki játszik? A gyermek játszik*; és így tovább.

Br. az eleinte csak empirice összeállított 5 formát tudományosan rendezte el:

Egyszerű mondat.

Ige és (nevező) határozó.

Teljes mondat (← →)	Mondatzöm (→ — v. → →)
Inchoat. nevező.	Jelző és ige.
1. A gyermek játszik.	2. A gyermek játszik.
Inchoat ige.	A gyermek játszik.
4. Játszik a gyermek.	Ige és egészítmény.
	5. Játsz a gyermek.
	3. Játsz a gyermek.

A 2. alatti *játszik* és a 3. alatti *gyermek* végtagján levő fordított jel pusztá «*batósító accentust* jelel, a mely amott a *jelző*, — emitt az ige *nyomatékát* sehogys gyengíti, és a melyet (Br. szavai szerint) «*a szórendet szabályozó tulajdonképpii nyelvtani accentusok közé nem sorozhatni.*» (Ez is mind az 5. §-ban áll.)

Következik: *kérdés és parancsolat*; *névtámasz (articulus)*; *nevező mint tulajdonítmány*; *accusativus*; végül *accusativus és ige*. — Ezt követi; a *nevező és accusativus* együtt, vagyis a *háromszavú mondat* e példával: *A tanító a gyermeket dicséri*. A különböző értelemárnyékatok nyitját itt is a már említett *kulcs* adja meg: «*A balló t. i. a) egy eszmét nem tud és kettőt tud; vagy b) kettőt nem tud és egyet tud; vagy c) a három közül egyiket sem tudja stb. stb.*» A szórend és a hangsúly e szerint változik (6—11. §§.).

«*Visszapillantás*» ezimen Br. hét pontba foglalja össze, mint mondja «*állítmányait és tagadományait*». Az 1. pont így szól: «*A magyar mondatban a szók valódi rendes mondatbéli értéke kipuhatólásának valódi kulcsa az accentus.*» (12. §.) *) — Ezt követi az *irányragos határozó (nak, nek)* szerepköre tárgyalása (különösen: helye, *accentuálása* és *támaszolás*). Példa: *A halottnak hármat harangoznak* (13. 14. §§.). —

*) Itt az 50. jegyzetben (274. l.) mondja Br., hogy a magyar mondat fő *accentusát* Fogarasi megö, egymással való közlekedés nélkül, a magyar föld két különböző és egymástól messze eső pontján, mind a ketten úgy szólva egyszerre találták fel.

Ezután: az *ige, három határozóval*. Itt a szerző egybeállítja «az eddigiekben részint már összeszedett, részint alkalomszerűleg elszórt elveket» 19 pontban. Ezek közül különösen kiemelem a 9-et: «A tudandó határozók közül csak egy járulhat az ige eleibe, mint jelző; a többinek mind hátul a helye, szükséges egészítvény vagy egészítvények képében.» Soba se mondjuk, például: *A tanító a gyermeket dicséri*, hanem mondjuk: *A tanító dicséri a gyermeket*. Az utóbbi szó a szükséges egészítvény. (15. §.) Ezt is igen sikerült észlelésnek tartom. — Következnek erre: *a többi ragos nevek, mint határozók*, és végül: *a tulajdonképp úgynevezett igehatározók. A) igekötők. B) adverbiumok.* (16–22. §§.)

Ez ime vázlata a terjedelmes munkának. Kimondom itt, — a mit a leggondosabban szerkesztett kivonat sem tüntethet ki kellően, — hogy Br. az accentusnak értelemárnyéklát-jelző sajátosságait és a magyar mondatban különös fontosságú szerepkörét részletekbe hatólag, ritka elmeélléssel és alaposítással tárgyalja; messze elhagyva Fogarasit, a hangsúly elméletének első megpendítőjét és taglalóját. A fogalmak különböző jelentősége megállapításának e műben elősorolt módjai észlelvezetők; magyarázatuk kézzelfogható; úgyhogy a sok helyt igen bő taglalások közepett és a terjedelmes jegyzetek mellett is könnyen eligazodunk mindazokban a szórendi mozzanatokban, a melyekre kiterjeszkedik ez a dolgozat. — Folytatom a visszapillantást:

6. §.

Szórendünk irodalma. (Befej.)

Vadnay Lajosnak «A magyaros szórendről» czimen 1867-ben megjelent és a Magyar T. Akadémiától Sámuel-díjjal jutalmazott művecskéje szabatosan fejtegeti a kérdést. Szerinte: «Az igen sarkallik ereje és nyomatéka a mondatnak; azért egyik vagy másik fogalom nyomosítója is mindig az ige.» — A mondat, nagyjában véve (úgy, mint Gyergyainál): *értelmező és nyomosító*. A hibás elrakás miatt gyakran alig érthető nem magyaros beszédet V. is leginkább annak tulajdonítja, hogy sokan, nem méltatván kellő figyelemre a magyar ige uralmát, «azt hiszik, jól sem írának talán, ha nem a mondat végére biggyesztenék mindig az

igét.» — Nagyszámú példái egytől-egyig kifogástalanok. Különös figyelemre méltó eljárása a szerzőnek az, hogy, részben legalább, osztályozza a fogalmakat, és igen jól megkülönbözteti a *határozott* fogalmat a *határozatlantól*.

Lehr Albertnek Arany «Toldi»-ját magyarázó műve talpraesett jegyzetekkel kíséri nagy költőnk szórendének kiválóbb részleteit. Így a t. k. azt, hogy: az igekötő a tagadó szó után állva is együttmarad az igével az olyan mondatokban, mint: *Nem kiment belőle, bennszorult a pára* (V. ének. 166.); — továbbá: a melléknévi jelzőnek a főnévtől való különszakadását: «Tekerő nyilallást érte olyanformát stb.» (VI. 205.); (nyomosított két jelzővel): «Idei búza nincs szép az egész környéken» (nép); — az állitmánynak elülállását, a mikor az is nyomatos: «Lett olyan sötétség, hogy semmi sem látszott» (VI. 230.); — az ige-jelzte nyomatékot ebben: «Sok derék vitézem múlt ki már kezében» (VII. 273.) Itt a «derék» van leginkább kiemelve; különben: «Sok bajnok kiment már életre-halálra» (VII. 11.); — az *is-es* mondatot ebben: «Csak hamar *is* átkelt Toldi a nagy vizen (IX. 396 — «Éz az *is* nem a bizonyozó, mert akkor-ez volna a rend: Csakhamar át *is* kelt T. stb.»); — végül: a *sajátságos szó* rakást ezekben: «A halálos ágyon *ki meg ne* bocsátna?!» (XI. 417.); *Nem megjövendöltem*, hogy előbb vagy utóbb...?» (XII. 476.) — A szórend mezején is jeles kalauz ez a commentáló munka.

Simonyi Zsigmond, — «A magy. kötőszók» czimű pályamunkájában — Brassai elmélete nyomán taglalja a szórendi kérdéseket. De nagyot módosít ez elméleten azzal, hogy hangsúlyos, még pedig erősen accentuált *inchoativumot* szerepeltet a mondatban («Az *is* szórendje. Szor. alapfogalmak.» 32. l.) Sim. több fontos jelenséget ismertet művében.

A Nagy-Szótár a «szórend» szót másfél sorban értelmezi, és e szavakat csatolja hozzá: «A magyar szórendet a hangsúly szabályozza.» — A szórendről a «hangnyomaték» cikkében emlékezik meg; Fogarasinak a hangsúlyról szóló nagy értekezése nyomán taglalván e kérdést.

A «Nyelvőr»-ben meglehetősen számmal találni a szórendre vonatkozó kisebb-nagyobb dolgozatokat. Egybe kellene gyűjteni,

hogy az olvasó könnyen hozzáférhessen a számos részletet megvilágító és nem egy hibát kiigazító magyarázatokhoz. A legrégebb ezek közül «A magyaros szórendtől való eltérések» című czikk (I. 100), a melynek írója Komáromi Lajos legelsőben is a következő elrakást róvja meg: «...megyénként *is kell* elősorolni.» — Az olyan dolgozatok közül, a melyek, hamindjárt valamely részletet tárgyalólag, a magyar szórend fő vonásait ismeretik, időrendet követve, fölemlitem «Szórend» című első czikk-sorozatamat (I. 166. 206. 254. 303.), mely az *is* kötőszóval együttjáró elrakást tárgyalván, már elve kiemeli a természet szerint nyomatos fogalmat és mondatot; ennek kapcsán pedig a különböző szórendet. — Arany Jánosnak «A szórend» című rövidke czikke (II. 7—110.) néhány fontos mozzanatot fejteget. Állító és tagadó (másképp: *plus* és *minus*) mondatot különböztet. Amazt *positiv*, emezt *negativ* jelleműnek mondja; úgyhogy e részben ellentétesek az olyan szók, mint: *sokszor* és *ritkán*; *leginkább* és *legkevésbé*; *is* és *sem* stb. — Itt is, úgy mint Vadnaynál, a fogalmak szabatos osztályozásával találkozunk, és olyan schemákkal, a melyek kellően kitüntetik az illető szók különféle sajátágának megfelelő elrakást.

Az *is*-es mondatok szórende később élénk vita tárgyává lett. Részt vettek benne: Simonyi Zsigmond (IX. 289. 337.), Király Pál (IX. 547. 549.); azután én «Szórend» című második czikk-sorozatommal (XIII. 53. 103. 197. 299. 391.), a melynek I. és II. cikkében mindenekelőtt osztályozom a szókat az elrakásra lényegesen befolyó nyelvtani sajátáguk s a mondatban állásuk (*nyelvtani értékek*) szerint; elősorolom sorakozásuk főbb mozzanatait és a sokféle szerkezetváltozást kitüntető schemákkal ismertetem a magyar szórend alapvonásait. Csak így boesátkozom «iterum iterumque» az *is* szórendi szerepe taglalásába. (E szócskának máris egész kis codexet kitevő irodalma van.) — Irtunk mi egyébiránt más alakok elhelyezkedéséről is; a mit a Nyelvörkálauz minden kétséget kizárva bizonyíthat.

Hátra van még az újabb időszakban irt nyelvtanok idevágó munkásságának ismertetése, a melylyel be is fejezem a magyar szórend történetének és irodalmának a vázlatát. E nyelvtanok szórendtárgyazó részei nem szükölködnek sikerült fejtegetésekben; de, mint már említettem, keveset mondanak erről a sok mondanivalót

kívánó tárgyról. Különös figyelemre méltó a Szvorényi nyelvtana. Már a hatvanas évek elején jelent meg, és mind a szorosán vett grammatika, mind a syntaxis mezején úttörő mű volt; kitünő munka ma is. Aránylag behatóbban ismerteti a szórendet, és nem egy sikerült fejtegetéssel járul a kérdés megvilágosításához. — Szvorényi a fogalmak különböző nyomatosságára alapján kétfele mondatot különböztet: *egyenes* vagy *rendes szerkezetű*, és *fordított* vagy *nyomatatos szerkezetű* mondatot (másképp: *egyenes* és *fordított* vagy *nyomatatos rend*, vagy *szerkezet*).

Az újabb syntaxisok legtöbbje ezen a nyomon jár. A szórend elnevezésében van ugyan némi eltérés közöttük (pl. *egyenes* helyett: *egyszerű* vagy *természetes* szórend stb.); de ez semmit se változtat a dolognak a lényegén. A kiinduló pont egyébiránt valamennyi nyelvtanban egy és ugyanaz, t. i. a fogalmak kisebb-nagyobb fontossága. — Simonyi Zsigmond, Szinnyi József és Ballagi Mór (az utóbbi németül irt nyelvtanban) nem állítanak föl *egyenes* és *nyomatatos rendet*; különös figyelmet fordítanak a hangsúlyra, mint kalauzó és magyarázó faktorra a szórend kérdéseiben; de meg ezek sem mondják az elrakás alapjának vagy egyetlen kulcsának.

Ennek a kapcsában ide iktatom Brassainak a szórendre vonatkozó legújabb nyilatkozatát. A «Budapesti Szemle» 1884. májusi füzetében («Nyelv és irodalom» című czikk. 284. l.) ezt mondja a többi között: «Az első elv az, a melyre réges-régóta sürgetem a figyelmet, tudniillik, hogy a magyarban a szórendnek egyedüli kulcsa a mondat hangnyomatéka. De bizony fölszólalásom és sürgetéseim . . . nem adtak visszhangot.» . . . Mondja ezután panaszosan, hogy «egyetlen egy magyar nyelvtan sem említi a *mondataccentust*. Lelkők rajta» (Szinnyi Józsefnek említettem nyelvtana, mint a mely 1885-ben jelent meg, «extra-ictum» van e szerint). — Ezzel befejeztem szórendünk multjának és irodalmának a vázlatát.

Ha csak egy futó pillantást vetünk is az «Eureka» utáni időszakra (1838-tól a mai napig), meggyőződünk róla, hogy a szórend kérdését szabatosan tárgyaló nagy és kiesiny művek, — a nyelvtanokat is ide értve, — ez időszaknak második felébe esnek. Nagyobb világosságban áll most már a kérdés; és e művek mindegyike, több-kevesebb fényugarat vet rá. De meggyőződünk

egyszersmind arról is, hogy nincs teljes világosság. Nyelvészetünkben a magyar szórend elméletére nézve, — a mit már a bevezetésben jeleztem, — nincs köz megállapodás. Eltérünk egymástól e részben mindamellet is, hogy egy pontban meglehetősen találkozzunk, abban t. i., hogy a mondatban szereplő fogalmak különböző jelentőségének döntő befolyása van a szavak elrakására; és hogy az igétől nyomosított fogalmak nyomatosága minden körülmény között elsőrendű, akár «fő vagy elsőrendű nyomaték» (szórend-adta nyom.) a neve, akár «igevonzó hangnyomaték, hangsúly» vagy «fő accentus.»

Egyek vagyunk abban is, hogy ez a nyomosítás erősen kiválik, kimagaslik a magyar szerkezetnek többi mozzanatai közül, és a sajátosság bélyegét nyomja rá. De abban térünk el egymástól, hogy az e kiváló nyomosítással mindannyiszor együttjáró erős hangsúlynak az elrakáshoz való viszonyát nem egyképen fogjuk fel. Ezért nincs még tisztába hozva a magyar szórend elmélete. Az elmélet magyarázásának és kifejtésének többféle útja-módja lehet, egyaránt célravezető; de a nyelv geniuszának megfelelő, vagyis helyes elmélete csak egy lehet. És minthogy éppen a hangsúly kérdése okozza a nézetek elágazását, lássuk elsőben is: miben áll ez a kérdés?

II. FEJEZET.

7. §.

A hangsúly nem foly be a szórendre.

Fogarasi szerint (A «hangsúlyról.» II. rész. Akad. Értes. I. köt. 218): mind a három nyomatékozó rendszer, t. i. az *észteni*, *hangidomi* és *nyelvtani* megvan a magyar beszédben. Nekem itt csupán a «nyelvtanival» van dolgom. Brassai *nyomosító* vagy *mondat accentusának* nevezi; mert hatása az egész mondatra kiterjed. Ez az accentus a szónak mindig az első tagján van. (Ha egytagú a szó, természetesen, az egész szóra kell esnie.)

A különböző hangsúlyozás legott érthetővé teszi a beszédet még akkor is, a mikor a puszta elrakásból is világosan kitetszik az illető fogalmak fontossága, s ezzel együtt a mondat értelemárnyék-lata. A mikor nem hangosan olvas az ember, még akkor is nemde,

legalább gondolatban, accentuálja a nyomatos fogalmat. A néma is erős-bben nyögi ki ilyenkor az «artikulálatlan hangot. Még fontosabb szerep jut az egyazon szerkezetben változó hangnyomatéknak: mert ekkor kizárólag ez tudatja a hallóval a mondat jelentése módosulásait. — A magyarban különösen az teszi fontossá a hangsúlyt, hogy az erős accentussal nagyrészt együttjár az a bizonyos meghatározott szórend, a melyben az ige mindannyiszor követi az illető szót vagy több szóból álló kifejezést; hátravetve a netaláni állitmány-egészítőt, hogy kitüntesse különös jelentőségét az ilyen fogalomnak. — Nagy hibát követ el tehát az olyan nyelvtenirő, a ki a hangsúlyt kellő figyelembe nem veszi. Az ilyen grammatikusra jogosan alkalmazhatni L. Noe'l-nek Brassaitól idézett észrevételét: «Mais il semble aux grammairiens, qu'on lit toujours et qu'on ne parle jamais». (III. köt. 239.)

A hangsúly elmélete, okszerűen alkalmazva, a magyar szórend sok csinja-binja kimutatásának megbecsülhetetlen tényezője. «Okszerűen alkalmazva», vagyis úgy kezelve, hogy az itt kijelölt korlátok között működjék. Mihelyt szórendező hatalommá, panaceává teszszük, olyasmit bizván reá, a mire nem alkalmas, rossz szolgálatot teszünk neki, és szintúgy a szórendnek is. — A mikor legelőször hallottam valakitől, hogy az előttem még akkor ismeretlen «Eureka» elvei szerint: a «magyar mondat alakulása az illető szónak ilyen vagy amolyan hangoztatásától függ, nagyon meglepett ez a magyarázat; és azt kérdeztem magamban: «Hogy lehet ez? Hát kottából tanuljuk a magyar szórendet?»

Fogarasinak a hangsúlyról írt munkája elosztatta kétségemet. Igaz, hogy e szavakon kezdődik: «Huszonhét éve, hogy a magyar szórendet a hangsúly alapján világosságra hoznom sikerült, mint azt akkor az Athenaeumban közlém is.» De a II. részben a *nemigeható* nyomatékról előadottak, a melyek szerint (a szórendre nézve) csupán az *igevonzó* nyomaték «uralodik a mondaton», sokkal kisebb körbe szorítják a hangsúlynak állítólag szórendező sajátosságát. F. itt tetemesen módosítja az «Eureka»-féle főszabályt; külön rovatba iktatván azt a sok erős hangnyomatékú szót, a melynek nem az ige jelzi nyomatoságát. A szerző ezzel nyilván elismeri az e részben különböző sajátosságú szók osztályozása szükségességét. Fogatosítja is az osztályozást, hamindjárt hiányosan.

Fogarasi és Brassai elmélete ellen elvi kifogásom van. Ez elmélet, nézetem szerint, még az esetre sem állhatna meg, ha az erős hangnyomatokkal kivétel nélkül, mindannyiszor egy nyomon járna az ige-jelezte nyomosítás, vagyis az ennek megfelelő elrakás. A legkisebb szócska sorakozásának is csak belső oka lehet; olyan t. i., a mely az illető nyelv természetében rejlik. A nyelvtani igazságot tehát ott kell keresnünk, nem pedig az olyan külső tünetben, a milyen a szó hangoztatása. Az elvi kifogáshoz csatlakozik a másik, a melyet tagadhatatlan nyelvtények igazolnak. Az ige ugyanis a hangsúlyos kifejezést az előforduló eseteknek körülbelül csak felerészében követi úgy, hogy ezzel az ilyen kifejezésnek a nyomatosságát tüntesse ki egyszersmind (Vác zra utazott tegnap. Az adatokat gyűjti össze. — Ne hezen fogom fel. Későn érsz oda). — Az erős hangsúlyozás eseteinek másik felerészében nincs meg ez a szórend (Bizonyosan eljő; eljő bizonyosan. Mindnyájunkat meglepett; meglepte valamennyit. Ezt is leírom; leírom ezt is). — Fogarasi, — ebbeli bűvárkodása első időszakában, — leginkább csak az előbbi jelenségre figyelt, és ettől felrevezetve, oda ítélte a hangsúlynak a szórendintéző kiváltságát.

Föltéve, bár meg nem engedve, hogy az említettem előbbi jelenség magában véve is elegendő arra, hogy a szórend kérdése egészének alapjául szolgáljon, még akkor is az illető kifejezésnek a fontossága a döntő szempont; nem pedig a fontosságának élő szóval való kifejezése, mint a mely mindig csak folyománya ennek a fontosságnak, bármily jó szolgálatot teszen is a magyar szórendnek ott, a hol karöltve jár vele, vagyis a nyomosítás eseteinek egyik részében. A szórendnek ez a mozzanata, a mily eredeti és saját szerű, oly könnyen érthető is egyuttal. A kiről azt szoktuk mondani, hogy «tud magyarul», az nem beszél így például: «Nem én oda vittem; má' dutazik stb.» — De vétám nem egy magyar ember a nyomatós, következésképp hangsúlyos fogalommal járó elrakásnak másféle eseteiben; különösen ott, a hol az ilyen nyomatosságot nem az ige tünteti ki (még akkor sem, a mikor nyomban követi az ilyen accentuált kifejezést). Aztán: sok mondatban több és többféle nyomatosság találkozik, a melynek többféle hangsúlyozás felel meg. Az előbeszéd ilyenkor érvényesíti változatos zenéjét, a mely nemcsak kisebb-nagyobb

hangemelésből, hanem másnemű módosulásból is áll. Csakhogy ezt a zenét egyszer-másszor még a szavalláshoz értő ember is elhibázza, és, — a mi sokat nyom a latban, — a hallók nagy része nem fogja fel kellően. És mégis az előbeszédnek e többféle modulációi ismertessék meg velünk első sorban a magyar szórendet és mindennemű titkait?! Avagy e különböző árnyéklatok már nem esnek a szórend kérdése körébe?

Fogarasi elmélete szerint még az «igeható» hangnyomatokok közül is csupán az «igevonzó» igazgatja az elrakást. Már az «igenfekvőnek» nincs befolyása reá. F. tehát a kelletinél sokkal többet mond, midőn azt állítja, hogy «a magyar szórendet» (az egészet) «a hangsúly alapján sikerült világosságra hoznia.» A való az, — és az is finom észlelés eredménye, — hogy F. a magyar igének azt a tulajdonságát hozta világosságra, melynélfogva a határozott módban álló ige a nyelvtani alakok egyik nagy osztálya nyomatosságát azzal tünteti ki, hogy közvetlen utána helyezkedik az ilyen alaknak; mint bővített állítmány hátravetvén a maga egészítőjét. De a nyelvtani alakok másik nagy osztálya nyomatosságának a kitüntetésétől annyira idegenkedik az ige, hogy a mikor, mint bővített állítmány, az ilyen alaknak utána áll is, maga előtt tartja, mintegy paizsul, az állítmányegészítőt; még látszatát is kerülve annak, mintha maga jelzene az ilyen fogalom jelentőségét.

Az előbbi esetben a hangsúly nagy szolgálatot tesz a magyar szórendnek. Ezt magyarázni sem kell. Az utóbbi esetben, ellenkezőleg, nem ritkán hibás elrakásra ad alkalmat; mert felrevezeti mindazokat, a kik a szórendet fölszínesen vizsgálván, az ilyen erősen accentuált kifejezésnek is ige-jelezte (szórend-adta) nyomatékot juttatnak, például ilyenformán: «Ez mindent foglal magában» (e h. mindent mag. foglal.). «A miniszter előtt számosan fejezték ki szerenese kívánataikat» (e h. számosan kifejezték stb.), «hogy a megye összes tanítói híven felelnek meg kötelességeiknek» (e h. . . . híven megfelelnek stb.). «Ez inkább elégíti ki a feleket» (e h. . . inkább kielégíti stb.). «...nem:okára a waggon-gyár is fog felállítani» (e h. . . a waggon-gyár is fel fog állít.) — Az ilyen esetekben számosan vétnek a szórend ellen, és ezt kétségen kívül az erős hangsúly okozza. Már ez a tény magában véve is hangosan ellene szól annak az állításnak, hogy a magyar szórendet a hangnyomatek igazgatja.

8. §.

A szók rendét elsöben is nyelvtani értékök határozza meg.

Fogarasi tévedését legjobban bizonyítja a hangsúlyról szóló értekezésében első mutatványul elsorolt négy példa. Azt állítja F., hogy az illető mondatok értelmét és szerkezetét csak a hangváltás módosítja (I. rész 82.1.): «Az *én pénzem* *elvittek* (a Péterét meg ott hagyták); 2. A *pénzem* *elvittek*; 3. *A pénzem* *vittek el*. 4. *Az én pénzem* *vittek el*. — Szerintem itt maga a változó szórend mutatja a jelentésváltozást, és ezzel együtt a különböző accentuálást is a szerint, a mint az igekötő együtt marad az igével (*elvittek*), vagy utána kerül (*vittek el*). A mig például, csak ezt olvasom hangosan: *az én pénzem* . . ., nem tudhatom, mekkora hangsúlyt adjak az *én* szónak; és csak az *elvittek* olvasása után tudhatom meg, hogy az *én*-nek itt csupán csak másodrendű hangnyomaték juthat (*az én p. elvittek*); ebben pedig *az én pénzem* *vittek el* — a hátravetett igekötő tudatja velem, hogy az *én*-nek elsőrendű (erős) hangnyomaték kell. Miért kerül itt hátra az igekötő, és miért kap az *én* elsőrangú hangsúlyt? Mert ez a fogalom: *az én pénzem* itt a legfontosabb a beszélőre nézve. Ez a fontosság parancsol itt mind a szórendnek, mind a hangsúlynak.

De a fontosság parancsolása is erős korlátok közt mozog. Mibelyt természet szerint nyomatos szót tesztek az *én* helyébe, (a melynek a nyomosítása, vagy nyomatéktalanul hagyása nem tőlem függ), legott megszűnik a fontosság döntő szerepe, más tényezőnek engedvén át a parancs-szót; pl. *minden pénzem* *elvittek*; nem: *vittek el*; pedig ez: *minden pénzem* ép oly fontos és ép oly erősen accentuált fogalom, mint ez: *az én pénzem*. Miféle más tényező parancsol tehát ebben a mondatban? A *minden* nyelvtani sajátsága, melynélfogva ez a kifejezés (a hozzá hasonlókkal együtt) nem fogad el ige-jelezte nyomatékokot. Ebben áll grammatikai értéke; első sorban ez parancsol az állítmánynak; és csak ezután jöhet számba az illető fogalomnak a jelentősége. Veszélyes dolog e szerint csupán csak a hangsúlyra ügyelnünk. Az írott szót is figyelembe kell vennünk. A mely nyelvész ezt elmúlasztja, arra Noel tanárnak (Brassai idézte) mondása megfordítva

alkalmazható így: «Némely grammatikusnak úgy tetszik, hogy mindig csak beszélünk, és soha se írunk».

«Nyelvtani érték». Ezt sokféleképen értelmezik. Az én felfogásom szerint annyi mint: az illető kifejezésnek beszédrészbéli minősége, jelentése (állító vagy tagadó és általán véve a *plus* vagy *minus* eszméjének megfelelő), és a mondatban való állása (határozott vagy határozatlan mivolta) nemkülönbön: más szókkal viszonylása, akár azon, akár más mondatban). A nyelvtani érték kiterjed a nyelvbéli előadásnak minden mozzanatára. Itt, természetesen, a magyar szórend terén, — hogy úgy mondjam: «piaczn» — megállapodott értékről van a szó. Az itt elősorolt grammatikai sajátságok mindegyike belefér ez általános értelmű műszónak tág keretébe. E nyelvtani sajátságoktól megkülönböztetem az illető fogalomnak a beszélőre vagy íróra nézve egyfelől, és a hallóra vagy olvasóra nézve másfelől (itt mindig föltevés szerint) fontos mivoltát (rövidebben: *beszédbéli* vagy *előadásbéli fontosságnak* v. *jelentőségnek* nevezhetjük). Érték ez is; de egészen más természetű. Ennek a meghatározása ugyanis mindig az előadó, illetőleg figyelő egyénnek az alanyiságától függ; a grammatikai sajátság ellenben, a melyben a nyelvtani érték nyilvánul, kizárólag az illető nyelv törvényeiben gyökeredzik, és e törvények szerint, egyazon előadásbéli fontosság és hangsúlyozás mellett is különböző szórendet eszközölhet. Csakis e nyelvtani szempontok figyelembe vétele után juthat érvényre az illető fogalomnak említett fontossága. Nem elég tehát a subjective vett jelentőséggel mindig együttjáró hangsúlynak pusztá mértékére ügyelnünk, hanem eredetét és minőségét is mindannyiszor számba kell vennünk, ha a szavak elrendezésében biztosan akarunk haladni. Hozzájárul ehhez — ott a hol a mondat értelme jelölésének útjában nem áll — a rhetorica, költői próza és kötött forma többféle következménye. Ezek kielégítésére a magyar szórendben is, mint bármely más nyelvekében, van bizonyos szabad mozgás. Tágabb értelemben véve az illető alaknak ilyenét szereplése is a nyelvtani érték körébe vonható; a mennyiben az ékes szófűzés szabályai alá esik. Az elrakásnak még eddig kellő figyelembe nem vett mozzanata ez, a melyet a maga helyen egykét példával világítok meg.

Élőbeszédben a szórend és a hangsúly, úgy együtt teremnek, mint az ikertestvérek; de az utóbbi mindenestre az ifjabbik. A szó,

mire kimondom, nemde máris ott áll a maga helyén, úgyhogy, habár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának. A sorbaállítás okának a kutatásában tehát mindenekelőtt oda kell fordulnom, a hol a magyar szórend törvényei nyomán bizton föllelhetem, vagyis: az illető szónak nyelvtani szereplését kell fürkésznem. Példa: *A földbirtok el van veszve; de a készpénz meg van mentve.* Itt a *földbirtok* nem azért áll közvetlenül az állítmány előtt, mert így vagy amúgy hangsúlyozom, hanem azért kell ott állnia, mert először is: már ismert eszme. A föltehető kérdés itt ez: *A földbirtokkal mi történt?* — Továbbá: azért kell ott állnia, mert párvonalba teszem a másik mondatban álló *készpénz*-zel. Mind a két eszmét, mind a két mondatban természetesen követi az állítmány, a mely is, mint eddig még szóban nem forgott, tehát ismeretlen eszme a fontosabbik. Ennélfogva erősebb hangsúlyt is kap, mint az a két névszó, a mely már ismertebb fogalmat jelöl, és csakis a szemben állás miatt nem maradhat egészen nyomosítatlan. Kérdem mármost: Nem az eleve föltett kérdés, kapcsolatban a többé-kevésbé tudottak és megtudandók különböztetésével kalaúztolt bennünket legelsőben is az illető alakok nyelvtani szerepe, és ennek nyomán a nekik jutó hely megállapításában? és nem ugyanez a kalaúz vezérelt ezután a rájuk eső különbözőféle hangsúly meghatározásában is? A fürkészet mozzanatainak szabatos egymásutánja csak ez lehet.

9. §.

A szókat meg kell különböztetni és osztályozni a szórendre befolyó nyelvtani értékek szerint.

A fogalmak, beszédbeli jelentőségüknél fogva, nagyjából véve kétfélék: I. eredeti mivoltukban, és így *rendszerint nem-nyomatósak*, de a mondat ezéjához mérten nyomosíthatók; II. már *természet szerint*, vagyis *«ab ovo» nyomatosak*. Hogy mind amazok, ha nyomosítjuk, mind emezek, mint maguktól nyomatosak, accentust kapnak, nem szükség magyaráznom. Ezen: *nyomatós, hangsúlyos erős* nyomatoságot, illetőleg hangsúlyt értek. A beszédbeli fontosság (nyomatosság) a szórendben kitüntetve: *elsőrendű vagy fő nyomaték* (mint szereplő társa a Fogarasi-féle

(*igevonzó*) *fő hangnyomatéknak*, vagy a Brassai *fő accentusának*). *Szórend-adta, fő nyomatéknak* v. *ige-adta, ige-jelezte nyomatéknak* is nevezem.*) Az ige, — mint a 7. §-ban mondtam, — az erős hangsúlyozás eseteinek csak (körülbelül) felerészében jelzi az illető fogalmak beszédbeli fontosságát és különös kiemelését. Szintily gyakran tehát semmi köze az igének az erős accentushoz. Ez a nyelvtény elkerülhetetlenné teszi az osztályozást.

Az alakok, a szórendre befolyó nyelvtani értékek szerint, két fő- és több alosztályba esnek.

I. *fő-osztály. Rendszerint nem-nyomatós szók.* Jellemző vonásuk az, hogy se erősen (prægnanter) állító, se általában, tagadó fogalmakat nem jelölnek; közbül állván, egyaránt távol a *plus* és a *minus* eszméjétől (A *tagadók*-on a *kérdő, kételkedő, tiltó* és *tagadó* kifejezések értendők). — Ide tartoznak *a*) a tulajdonnév és minden olyan tárgynév, vagy tárgynévül szereplő szó, akár jelzős, akár jelzőtlen, a mely meghatározottan, vagyis névelővel, tárgymutató, visszatérő névmással, vagy határozott számnévvel áll a mondatban (Megjegyzem, hogy a birtokragos név gyakran mindezek nélkül is meg van határozva); — továbbá: a magánálló határozott számnév, a személyi, birtokragos, tárgymutató és visszatérő névmások. — Ide tartoznak *b*) a *plus* és a *minus* között mozgó határozók és kötőszók. Ilyenek például: *itt, ott, jobbra, balra* stb.; *ma, most, régebben, jövőre* stb. —; *ekkép, körülbelül, mellesken* stb. a következőkkel szemben: *sokhelyt, mindennütt, országszerte* stb. —; *hol? sehol, semerre* stb. —; *gyakran, mindennap, azonnal* stb. —; *mikor? ritkán, soha* stb. —; *jól, sokféleképen, szentül, teljesen* stb. —; *mimódon? alig, néhezen, sehogy* stb.

Az e fő-osztályba eső alakok természete világosabban ki fog tetszeni a példákból és a többi (másnemű) alakok osztályozásából; a mi egészen érthetővé teszi majd a különbséget. Mindezek a kifejezések, hol nyomosító szók közbejöttével, hol e nélkül, nyomosíthatók. A *rendszerint* vagy *«ab ovo» nem-nyomatós szók* elrakására nézve teljes érvényben áll a Fogarasi szabálya; szabatosan

*) Szvorényi is kétféle nyomosítást különböztet: Az egyik «hangsúlyozó», a másik «szórendi kiemelés». (Nyvt. a 385. és 387. §§-hoz való jegyzetek. 325. és 326—327. l.)

szerepel az »igevonzó nyomaték» és a Brassai-féle »fő accentus».

Példák (bővített állítmánnyal, hogy legott kitűnjék a különböző szórend. Ismétlem, hogy a nyomosítást csak a ritkított írás vagy a -- jegy tünteti ki).

a)

Nyomosítatlanú 1.

Gábor útnak indul.
Budapestnek szép jövője van.
A részvényeket eladta nem rég.
A kétemeletes rossz karban van.

Ezzel az ajánlattal ki lehetne oldá-
gítani.

Három telket átírtattam már.
Terelőlemondott ezennel.

Belvárosi házadat el kellene adnod.

Engemet eszerben hagy eszerint.

Az övéjük többet ér.
Ennek elsőbbséget adok.

Magamat itthon találás ilyen
kor.

Nyomosítva.

Gábor indul útnak.
Budapestnek van szép jövője.
A részvényeket adta el.
A kétemeletes van rossz kar-
ban.

Csak ezzel az ajánlattal lehetne
kioldítani.

Három telket írtattam át.
Nem szeszélyéről, hanem komoly
tervéről mondtam le.

Belvárosi házadat kellene
eladnod.

Mégis engemet hagyott eszerben;
nem tégedet.

Az övéjük ér többet.
Ennek adok elsőbbséget.

Ilyenkor csak magamat találás
itthon.

b)

Itt, ezen a csúcson megpihent.

Fölfelé könnyebb volt a járás.

Most közbe kell lépnem.

Régebben figyelembe vették.

Lóháton megteszi az utat.

Ilyenformán ki lehetne békülni.

Itt, ezen a csúcson pihent
meg.

Csakugyan fölfelé volt könnyebb
a járás.

Most kell közbelépnem.

Csak régebben vették figye-
lembe.

Lóháton teszi meg az utat.

Ilyenformán lehetne kibékülni.

A hangsúly itt nagy szolgálatot tesz a szórend vizsgálójának; mert gyorsítja a sorakozás megismerését a fontos fogalomnak erős hangoztatásával. Itt tehát a szóban forgó elrakásnak legközelebbi oka és közvetlen eszközlője a kifejezésnek a jelentősége; de alap-oka és kútfeje itt is abban a nyelvtani sajátosságában keresendő, melynél fogva az a kifejezés a mondat céljához képest

nyomosítható, vagy nyomosítatlan hagyható; továbbá abban az állásában is, melynél fogva nem olyan nyomosító szó kapcsában szerepel, a mely, mint például az *is* kötőszó, ige-jelezte nyomatékokat nem fogad el. Az utóbbi esetben ugyanez a szó, erős accentusa mellett is, egészen más rendet idéz elő. Az itt magyaráztam nyelvtani sajátosság és a mondatban való állás, rövideden kifejezve annyi mint: *nyelvtani érték*. Ez határoz a szórend terén.

II. fő-osztály. *Természet szerint nyomatos* szók (ide véve az *is*-kapcsolta szókat is).

1. al-osztály. *Állító (positiv) természetűek*. Akármily erősen hangsúlyozva sem fogadnak el elsőrendű nyomatékokat. Ilyenek:

a) A mennyiséget, tért, időt, módot teljes, összes, egyetemes voltában kifejezők (*minden, valamennyi* stb. —; *mindenütt, minden irányban* stb. —; *mindig, örökre, azonnal* stb. —; *mindenkép, teljesen, általában* stb. Példák:

Emitt balfelül szemben áll-
nak velök az I. oszt. szók.

Csak egy pár ember jár ide.	Minden ember ide jár.
Kettőt adtam el.	Mind a kettőt eladtam.
Egy-két vidéken terjedt el mindősze is.	Országszerte elterjedt. Elter- jeit ám országszerte.
Reggel jött vissza.	Azonnal visszajött. Visszajött tüstént.
Ezen a módon próbáltam meg.	Mindenféle módon megpróbál- tam.
Csak részben pusztította el.	Egészen elpusztította. Tönkre- verte teljesen.

A magától nyomatos kifejezésnek ez a faja, mint látjuk, az igének utána is állhat. Ez is megkülönbözteti a rendszeren nem nyomatos szótól (mint a mely csak úgy nyomosítható, ha ige előtt áll). A másik figyelemreméltó jelenség az, hogy míg az I. főosztálybelieket követő ige, a mikor nyomosítja, mindig accentuálatlan, — a positiv természetűeket követő (akár egyszerű, akár bővített, akár névi) állítmány, a körülményekhez képest, accentuált is, accentuálatlan is lehet. A mikor mind az állítmány, mind a positiv természetű szó új és ismeretlen, a hangsúly körülbelül egyformán oszlik el köztük; a mikor pedig az állítmány teljesen ismert eszmét jelöl, akkor a positiv jellemű kifejezésen van a mondat hangsúlya; az állítmánynak ilyenkor csak szóbeli accen-

tus jutván; pl. *Mit tett? Azonnal távozott*; ellenben: *Mikor távozott? Azonnal távozott.* — *Mit tettél a házakkal? Mind a kettőt eladtam*; és: *Melyiket adtad el? Mind a kettőt eladtam.* Nézd: *egészen üres a palaezk!*; és: *(Dehogy félig üres); egészen üres a palaezk.* — A följebb mondottakból önként következik, hogy az efféle mondatot fordított rendben is kétféleképp lehet accentuálni: *Eladom mind a kettőt*; és: *(Ha kifutja, csak az egyiket adom el)*; *De ha kell, eladom mind a kettőt.*

b) Erősen igenlő, és a »plus» eszméjét másképp is különösen kitüntető szók; ilyenek: *bizonyosan, kétségkívül, hihetőleg, inkább, leginkább, többnyire, kiválóan stb.* —; *mégis, megint, minél inkább . . . annál inkább, mihelyt, a mint stb.* pl.

Emitt szembeállítom velök a (még nem tárgyalt) negatív fogalmakat.

Nebezen látogatta meg.	Minden bizonynyal meglátogatta. Fölkereste bizonyosan.
Hogy tévesztette volna össze!?	Kétségkívül összetévesztette.
Nem igen néz rám.	Folytonosan rám néz.
Kevésbé felel meg izlésednek.	Inkább megfelel izlésednek.
Ritkán hibázom el.	Többnyire elhibázom.
Szűken jutott ki neki.	Bőven kijutott neki.
Csak immel-ámmal működik közre.	Kiválóan közreműködik.
Hanyagul jár utána.	Buzgón, lankadatlanul utána jár az ügynek.
Lazán függnek össze.	Szorosan összefüggnek.
Alig érkeztünk meg, (és máris . . .)	Mihelyt megérkeztünk, (túl-lépt . . .)
Mégsem utasította vissza, (Minél jobban ingerled) annál kevésbé csillapodik le.	Mégis visszautasította. (Minél inkább csitítgatjuk, annál jobban megharagszik.

c) *Is*-kapcsolta fogalmak. Ezek közül a rendszerint nyomatatosat nyomosítja is egyúttal ez a kapcsoló (és nyomosító) szó. — Az *is*, a szerint a mint egyes fogalmakat, vagy egész mondatokat kapcsol össze, nagyrészt különböző szórendre ad alkalmat. »Nagyrészt»; mert gyakran így is változatlan a szerkezet, és csak a hangsúly jelzi a kapcsolásnak különböző módját. —

Az *is*-től kapcsolt fogalom soha se kap elsőrendű (ige-jelezte) nyomatékokat. Ugyent csak az a fogalom kaphat, a melyhez az *is* mondatkapcsolás végett csatlakozik, és a mely az illető mondatban amúgy is (t. i. *is* nélkül) különösen ki van emelve. Mondatkapcsoló fogantyúnak az *is* általában csupán csak olyan alakot választ, a mely máris többé-kevésbé nyomatatos, akár a mondat ezéjához mérve nyomosított, akár »ab ovo» nyomatatos kifejezés. Ez a kötőszó, a mikor, mondatot kapcsolólag, a bővített állítmány részei közé áll is, mindannyiszor a már különben is nyomatatos részhez járul; az egész mondatra nézve is ezen a módon érvényesítve kapcsoló és egyszersmind nyomosító tulajdonságát. Példák:

Is nélkül nyomosított szók.

Ekkor vettem észre.
Ott kell felszólalnod.
A könyveket szeretné leküldeni.

Is-sel nyomosított szók.

Ekkor *is* észrevettem.
Ott *is* föl kell szólalnod.
A könyveket *is* le szeretné küldeni.

Is-kapcsolta mondatok.

(Hirtelen rosszul lett). Haza *is* kísértem azonnal.
(A kávéházba küldtél érte.) Ott *is* voltam; (de nem volt otthon).
(Kikacagtak, fiam.) Furesán *is* adtad elő!

Is-kapcsolta fogalmak.

(A színházba *is*), haza *is* kísértem.
(Azt mondtad: a kávéházban is keressem.) Ott *is* voltam; (nemesak a lakásán).
(Rosszkor *is*), furesán *is* adtad elő.

(Ebben a három mondatban csak a hangsúly mutatja ki a különböző kapcsolást; de a következőkben a szórend is kitünteti):

(Beszédének nem volt hatása); Kelletlenül később *is* szóltál föl.
(A klubban találkoztak); ott *is* tűztek össze legelőször.
(Később ő vette át az ügyet); ő *is* hozta rendbe; nem az elődje.
(A Jancsi eszméjét pártoltad); a szerint *is* készítettem el a tervet.
»(A mely úton jött volt), azon *is* jött vissza». (Arany. »Toldi szerelme» 405. l.)

Később *is* felszóltál ebben az ügyben.
(Azután a körben találkoztak); ott *is* összetűzték.
(No s az öcséd?) Azt hallom: ő *is* rendbe hozta a dolgait.
(Mint hogy a másik eszmét is javallottad), a szerint *is* elkészítettem a tervet.
(A másik út göröngyös); de azon *is* visszajött egyszer.

Ha most hozza fordítok is, késő már (feltételesen megengedő *ha* — *is*).
Ha most ő hozza is fordítok, biztosabb a siker (egyszerű *ha*, amely nem áll kapcsolatban az *is*-sel).

Látnivaló, hogy a mikor az *is* a rendszerint nem-nyomatos alakot kapcsolja, akkor emezt, bővített állítmányú mondatban nem az ige követi. (A könyveket *is* le szeretné küldeni. — *Ő is* rendbe hozta ügyeit.) Mihelyt nem az állítmány-egészítő, hanem az ige követi, már nem kapcsoltszó, hanem mondatkapcsolásra szolgáló kifejezés.

Ha a följebb elősorolt efféle mondatokból kihagyjuk is az *is*-t, nem változik a szerkezet: (Ő vette át); *ő is* hozta rendbe; — *is* nélkül: *ő* hozta rendbe. — (A klubban...); ott *is* tüztek össze; *is* nélkül: ott tüztek össze. — Az egyformán accentuált *is*-es alakokkal együttjáró változatos szórend már magában véve is különös figyelemre méltó részleteket szolgáltat.

2. al-osztály. Kettős természetű (ingadozó) szók. Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot. Példák:

Fő nyomatékkal.

Bátran lép föl a színpadon.
A melegség itt egyaránt oszlik el mindenfelé (egyenlően).

Ime: ennyire térnek el a hőmérők. (A különbség nem nagy.)

(A hányszor megkísértetted), annyiszor bántad meg, nemde?

Most szépen írtad le a fogalmazványt. Na, szépen írtad le, mondhatom! (gúnyosan).

Az úgy intézi el, (hogy vége szakadjon a pernek).

(A mennyit rendelt az orvos), annyit vettem be.

Fauna tudja: mennyi gyűlt össze belőle.

«Hogyan az én képzeletem sok hőse alakot vázolt le. (Ar. Arist. ford. «A békák». II. 283. l.)

Ezúttal több adstot hagyott ki, (mint a múltkor).

Fő nyomaték nélkül.

Bátran fölléphet akárhol is.
Ez a kikötés egyaránt kiterjed mind a három szerződésre (a szerződések különbsége nélkül).

Mikor ennyire eltérnek a fel fogások, (kár vitatkozni!)

Már annyiszor megbántad, úgy-e, (mégis újra megkísérted!)

Most szépen leírod a fogalmazványt; (azután sétálhatsz két órahosszat).

(Ne csak bízd rá); az úgy elintézi majd, (hogy megemlegeted!)

Annyit bevettem; (mégsem használt!)

«Szent Poseidon, nézd csak mennyi renyhe tollas összegyűlt!» (Ar. Arist. ford. «A madarak». II. 107. l.)

Sok jóra való embert megcsalt az már!

Szórakozottságában több fontos adatot kihagyott belőle.

A példákból eléggé kiviláglik többféle oka a különböző elrakásnak. Ilyen a többi közt: egyazon (természet szerint nyomatos) kifejezésnek különböző jelentése, más-más szóhoz, különösen más-más állítmányhoz való viszonya, az állítmányegészítőnek is változó jelentősége stb.

3. al-osztály. a) Tagadó (negatív) természetű, és általánvéve a minusz eszméjét kifejező szók. — b) határozatlan fogalmakat jelelő kifejezések. Ezek határozottan megkivánják az ige-adta különös kiemelést, vagyis a nyomatos rendet; mégpedig az a) alattiak szabályszerűen, mint bármely más főnyomatékú szó; a b) alattiak ellenben egészen sajtászerű módon; mert még akkor is jár velök nyomatos rendű állítmány (ezen — magától érthetően — a bővített állítmány értendő), a mikor nem az ige előtt állnak, sőt a mikor nem is rajtok van a hangsúly, illetőleg az erősebb hangsúly. — *Határozatlan fogalom* az olyan névszó, a melyben az I. főosztálybeli meghatározott névszónak a tulajdonságai egytől-egyig hiányzanak; tehát nem tulajdonnév, se névelővel, tárgymutató névmással, vagy határozott számnévvel nem áll a mondatban.

Példák: a) alatti (tagadó természetű) szókkal.

Emitt szemben állnak velök az állító természetűek.

Kérdő, kétkedő, tagadó tiltó stb. szók.

Melyitek megmoccan, (az...)
A hányan itt voltak, (mind...)
Hogy' kipirongatnám, (ha az én fiam volna!)
Alkalmasint elhíttetik vele.
Gábor megpróbálja.

Igen kívánatos, hogy elfogadjad.
Abból bőven kijutott neki.
Sokan átesnek rajta minden baj nélkül.

Melyitek mocczant meg?
Hányan voltak itt?
Hogy' pirongatnád ki itt ennyi nép között?
Bajosán híttetik el vele.
Gábor nem próbálja meg. Az meg nem kísérti a világot sem!
Úgy illik, hogy ne fogadjad el.
Abból szűken jutott ki neki.
Kevesen esnek át rajta baj nélkül.*)

*) Akad a minusz jelelő alakok közt olyan, a mely nem-nyomatosan is használható; és ekkor nem kap fő nyomatékot; pl. (szemben az offélével: kevés búzát szórtál oda nekik) im ez: «S valamit kérünk, tüstént meglesz, ha kevés búzát oda szórnak» (Arany. Arist. ford. «A ma-

b) alatti (határozatlan) fogalmakkal.

Az ellentétet kitüntető
határozottak.

Az ügyvéd kijő, igenis; de...
Ma lemegy az orvos.
Ott lesz az orvos.
Oda küldöm a jegyzőt.
Az iratokat leviszem; (a könyveket nem viszem).
Majd csak kigondoljuk a jobbat.

A váltókat is aláírom egy füst alatt.
A lovaim ki voltak állítva.

Ez a három paripája is ott leszen.

Ezt a sok értéktelen tárgyat megtartod?

Felügyelek a házakra, telkekre.

Összebarátkoztál ám a legnagyobb betyárokkal.

Határozatlanok.

Ügyvéd jő ki, igenis; de...
Ma megy le orvos.
Lesz ott orvos.
Küldök oda jegyzőt.
Iratokat viszek le; (könyvet nem viszek).
«Majd csak gondolunk ki jobb helyet» (Vas Ger. «Parlagi képek». I. 118.)

Váltókat is írok alá, ha kell.
Lovaim voltak kiállítva; (de szarvasmarhám nem volt ott egy sem.)

Három paripája is leszen ott.
Paripája is lesz ott, három.

Efféle értéktelen bolmit tartasz meg?

Házakra, telkekre ügyelek föl.

Legnagyobb betyárokkal barátkoztál össze.

Az e példákban szereplő határozatlan névszók csakugyan kifognak a szabályon. Az igének előtte, vagy utána, hangsúlyozva, vagy hangsúlyozatlanul állva, egyaránt megkívánják az állítmánynak fordított rendet. Irregularis csapat ez; olyan mint a kozák. De nem minden határozatlan fogalom jár ezen az úton. Az olyan tárgynév, a melynek a jelzője határozatlan mennyiséget, nagyságot, tért vagy terjedelmet, súlyt vagy terhet jelöl, kivált a vele együttjáró állítmánynak különböző mivolta szerint, különféle szó-

darak» II. köt. 129. l.) — Akad olyan is, a mely mindig nyomatos ugyan, de valamely szóval összetéve legott változó rendet idéz elő; pl. Délig alig elégzi be; és: aligha bevégzi ennyi idő alatt; tagadó formába burkolt állítmánnyal pedig: estig aligha be nem fejezi. Az alig tehát mindannyiszor hangsúlyos; mégis különböző szórendet eszközöl. Szintágy a ne is; pl. (úgy intézd a dolgot veled, hogy ne menjen oda; és: jól vigyázz rá), nehogy oda menjen valamikép.

rendet eszközöl. A határozatlan fogalomnak ez a faja a 2. osztálybeli kettős természetűek közé tartozik; például:

Több tételt kihagyott belőle.

Kelletnél több tételt hagyott ki belőle.

Oly nagyot levágott a kolbászból (Arany. «A szórend». Nyelvőr. II. 7., 8.)

Nagyot vágott le; (de kicsit adott nekem belőle).

«hogy kifáradás nélkül nagy utat ébirsz» (Ar. Arist. ford. «A békák» II. 240.)

Nagy utat jelöltek ki számomra. Nagy feladatot tűztem ki magamnak.

«Messze utat is meptommé» (Ar. Arist. ford. «A lovagok». I. 45.)

Messze utat jelölsz ki a fiú számára.

Még több részlete is van ennek a kényes kérdésnek; de már ezekbe nem bocsátkozom ezúttal.

Az osztályozásnak a vázlata im ez: I. Rendszerint nem nyomatosak. II. Természet szerint nyomatosak. Az utóbbiak: 1. állító (positív) természetűek, ige-jelozte nyomaték nélkül; 2. állító természetűek, hol ige-adta nyomatékkal, hol a nélkül; 3. a) tagadó (negatív) természetűek (kérdő, kételkedő, tagadó, tiltó, és a minus-t más-különbben is jelező szók; b) határozatlan kifejezések.

Párvonalba téve így csoportosúlnak:

Rendszerint nem-nyomatos — természeténél fogva nyomatos. Állító — tagadó. Határozott — határozatlan. (L. Nyelvőr. XIII. köt. «Szórend» cz. cikksorozatomban: I. II. — az is-re nézve: III. IV. V. cz.)

10. §.

A szórend és a hangsúly egymással koordinált, és egymást kiegészítő tényezők a mondat értelemárnyéklatá jelölésében.

A szók különböztetése és osztályozása szemmel láthatóvá tette nyelvani értékek szórendintéző szerepét. Ezt minden egyes példa igazolta. Az illető alak, egyforma hangsúlyozás mellett is különbözöen helyezkedik el, és sokszor más alakot is különféle sorakozásra késztet. Ime: *reggel utazott el*; és: *tüstént elutazott*. A hangsúly igazít-e itt útba bennünket? korántsem, hanem az a magyar nyelvtény, mely szerint *reggel* a beszéd céljához képest ige segít-

ségével nyomosítható alak; *tüstént* ellenben, mint magától nyomatos és egyúttal pozitív jellemű, nem fogad el ige-jelezte nyomatékot. — *Részben pusztította el*; és: *egészen elpusztította*. A részben szó szintűgy rendszerint nem-nyomatos; *egészen* pedig természet szerint nyomatos és egyszersmind pozitív (a módot teljes mivoltában jelelő). — *Kevésbé felel meg*; és: *inkább megfelel*. Amaz negatív (a minus-t kifejező); emez pozitív (erőssen állító). — *Éppen ennyire térnek el (a hőmérők)*; és: *Mikor ennyire eltérnek (a nézetek, — — !)*. *Ennyire* kettős természetű. Amott határozottabb jelentésű; emitt az indulatszó természete rejlik benne. — *Úgy intézi el, (nem máskép)*; és: *úgy elintézi majd, (hogy megkeserülöd)*. Az *úgy* is kettős természetű. — *(Beszéde nem hatott)*; *később is szólalt föl, (mint kellett volna)*; és: *később is felszólalt benne*. — *Később* amott az *is*-nek mondatkapsoló segédje; emitt *is*-kapsolta fogalom. — *(Kinevették)*; *furcsán is adta elő. (Rosszkor is), furcsán is adta elő*. Itt a különböző kapcsolás mellett is egyforma a szórend. Miért? mert *furcsán*, mint *minus*-fogalom, minden körülmény között, és így az *is*-től kapcsolva is ige-adta nyomatékot kíván: *furcsán adta elő*. De már a következőben más-más a szerkezet: *(A klubban találkoztak)*; *ott is tüztek össze, (nem Andornál)*; és: *(Később a klubban . . .)*; *ott is összetűzték*. Az *ott* szó ugyanis, mint nem «ab ovo» nyomatos, csak különös kiemeles esetében kíván ige-adta nyomatékot, a melyen a mondat-kapsolólag hozzájáruló *is* sem változtat (*ott (is) tüztek össze*); de ha mint fogalmat kapcsolja az *is* más fogalomhoz, az e kapcsolással együttjáró nyomosítás az effajta szóra nézve okvetetlen kizárja az ige-adta nyomatékot: (*itt is*), *ott is összetűzték*. — *Ma megy az orvos*; és: *ma megy le orvos*; — *A kevésbé fontos iratokat is leviszem*; és: *kevésbé fontos iratokat is viszek le*. Itt a fogalmak határozott, illetoleg határozatlan mivolta dönt. — *Mindjárt visszajött*; és: *nem mindjárt jött vissza*. Itt a tagadó szóeska természet-szerinti nyomatosága határoz. (A *nem* magához kapja a *mindjárt* hangsúlyát, mintha a két szó egyet tenne csupán: *nemmindjárt*.) Ebben: *Nem mindjárt ment el, (mint te állítod), hanem jó felóra múlva* — megmarad az erős hangsúly a *mindjárt* szón; de az ige mégis

hátralöki kötőjét; mert itt is a tagadó *nem* nyomatoságát kell kitüntetnie, mintha ott sem állana előtte a *mindjárt* — *Határozottan kimondta*; és: *kevésbé határozottan mondta ki*. Ezt a szerkezet-változást is a *minus*-jelelő kifejezés okozza.

Különböző fokú nyomatékok találkozása esetében a fő nyomaték jut érvényre. Láttuk nemde, hogy a pozitív természetű *mindjárt*, hangsúlyozva sem gátolhatja az őt nyomban követő igét a (tőle távolabb álló tagadó jelentésű) *nem* szóval természet szerint együttjáró főnyomaték jelzésében. — Az ilyen szókhöz csatlakozó *is* kötőszó sem állhatja útját a fő nyomatékknak, akár fogalmakat kapcsol, pl. *Rosszkor is, furcsán is adta elő*, — akár egész mondatokat: *Jól kinevették; furcsán is adta elő!* —; mert *rosszkor* és *furcsán* a *minus* eszméjét jelelő szók. — Nem gátolhatja továbbá mondatkapsolásnál a rendszerint nem-nyomatos szó főnyomatékát ott, a hol az a szó már *is* nélkül is, t. i. a mondatkapsolást megelőző stadiumban különösen ki van emelve; pl. *A kávéházban találkoztak; ott is tüztek össze (is nélkül: ott tüztek össze)*. Végül: nem akadályozhatja a meghatározatlanul (névelő stb. nélkül) álló névszó fő nyomatékát, ha mint fogalmat kapcsolja is össze más fogalommal; pl. *(Nem csak rokonok); idegenek is jönnek ki ma. Kevésbé fontos iratokat is viszek le ezúttal*.

Azt mondtam a 8. §-ban, hogy valamely szónak más szóhoz (akár azon mondatban, akár másban) való viszonya mint a nyelvtani érték szereplésének egyik mozzanata, szintűgy befoly a szórendre. Ez annyira áll, hogy még a mondat céljához mérten nyomosítható fogalomnak különös kiemeléssel jelzett fontossága is csak részben intézi az elrakást; annyiban t. i., hogy az ilyen fogalom közvetlenül megelőzi az igét (névi állítmánykép, magától érhetőleg, a lappangó (*van, vannak*) ige harmadik személyét). De már azt, hogy hova álljon igéstül: előre-e, középre-e, vagy hátra? azt más fogalomra vonatkozása határozza meg. Példa: *A fiú beteg*; és: *Beteg a fiú*. A mondatban lappangó *van* igétől nyomosított és így accentuált *beteg* miért követi a *fiú* szót az első szerkezetben, miért előzi meg a másodikban? Hadd feleljen rá a következő mondat-csoportosítás: *Ma csak a leányka megy iskolába; a fiú beteg*; — és: *Nem rossz kedvű, mint te állítod, — beteg*

a *fiú*; — vagy: Nem rosszkedű, hanem *béteg* a *fiú*; vagy: Azt *mondod*: csak rosszkedű; pedig *béteg* a *fiú*. — A változó elrakás titka itt nem más, mint a fogalmak szembenállása, és ezzel együtt a mondatok kapcsolata. Az utóbbi két mondatban már a *hanem* és *pedig* közbejött is elkerülhetlenné teszi az illető szórendet. — Másféle mondatsorozás: Palinak *olyan* gazdatiszt kell, *a ki* stb.); és (az előző beszéd folytatásával): Tebát olyan tiszt kell *Palinak*, *(e rendszerető gazdának)*.

Fölemlítettem a 8. §-ban azt is, hogy ott, a hol az értelemjelölés céljába nem ütközik, az ékeesszólás, költői próza és kötött forma követelményei szintügy befolyhatnak az elrakásra. Példák:

Inversio: «Ezer áldása szálljon rád az *égnék!*» e helyett: *Az égnék ezer áldása* stb. (L. Szvor. Nyvt. 328. l.). — «*Köbled* minél *telvőbb* fényes reményekkel, *meghiúsultokban* annál több a keserv;» e h.: *Minél telvőbb köbled* stb. (L. Szvor. . . .)

Cadentia. «*S* árja közben a szilaj *zenének* Riadozzon diadalmi *énck.*» (Vörösm. «Liszt Ferenczhez»). — A rimre nem ügyelve, így is kezdhette volna: «*S* a *szilaj zenének* árja közben stb.», a nélkül, hogy így számbavehetően módosúlna az értelem-árványéklat.

Rythmus. «*Lovagokat*): Méltó *Hellashoz ez!*» e. h.: *Éz méltó Hellashoz*, v. *Méltó ez Hellashoz* stb. (Ar. Arist. ford. «Az acharnabeliek». 5. l.)

Az emphasis a közbeszéd szórendét is intézi némelykor olyan alakok segítségével, a melyek szabadabban szoktak mozogni; pl. Az igazat *mindenkor be kell vallani*; v. Az igazat *be kell ám mindenkor vallani*. Azt *vidd ki elébb*; v. Azt *vidd elébb ki*. Csak *délután* ment ki hozzá; v. *Délután* ment ki csak. *Pedig* nagyon szereti *pedig*.

Nem ritkán csupán az a körülmény változtat a szórenden, hogy az illető szót nyomosítva előre találtak boesítani; pl. *Azon a napon szegény Andorunkat temettük el*; — a névszó előreboesítása nélkül pedig: *Azon a napon eltemettük szegény Andorunkat*. (Mít jelent az a népcsődület!) *Egy zsebmetszőt fogtak el*; v. *Elfogtak egy zsebmetszőt*. Nem hangzanék magyarosan: *Egy zsebmetszőt elfogtak*.

Az e §-ban felhordott példák is egytől-egyig azt bizonyítják,

hogy nincs az a szó, a melynek a szórendi szerepe a nyelvtani érték-vonta korlátok között ne mozogna. A ki e korlátokat figyelembe nem véve, csak a hangoztatásra ügyel, az a következő dilemmába kerül: vagy hibásan rendezi a szókat, vagy, — ha jól rakja el, — hibásan határozza meg az illető szó accentuálását, és így a valóditól eltérő értelmet tulajdonít a mondatnak.*

*) A Nyelvőr I. kötetében («A magyaros szórendtől való eltérések» 101. l.) Komáromi Lajos a következő (hibás szerkezetű) mondatot idézi: «... lakosságunk minden faja-e az, mely az... ország felvirágzására kiválóan működik közre!» — Ki is igazítja: «kiválóan közreműködik»: de a hibás elrakásnak az okát abban keresi, hogy a *kiválóan* szó van nyomatékozva; holott, nézete szerint, «a *közreműködik* szón van a hangsúly». Ebből aztán levonja a következményt. — Márpedig csakugyan *kiválóan* itt a hangsúlyozottabb szó. Kézzelfogható bizonyítéka ennek az, hogy, a mit Kom. helyes logikával, egyenesen tagad (t. i. «hogy minden faj egymás mellett kiváló lehessen ugyanazon egy dologban»), azt a megótt mondat írója sem állítja, hanem csak kérdezi; mint gyanítom, kételkedőleg kérdezi. Épen ezért hangsúlyozza erősen a *kiválóan* kiemelő módhatározót, és az accentuálás hatása alatt ugyanez okból löki hátra a *közre* szót. Háromféle kérdést alkothatni ebből a mondatból: 1. . . . *mit tesz kiválóan?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Itt a *közreműködik* (összetett) szón van majdnem az egész accentus; — 2. . . *mit tesz (általában az orsz. felvir.)?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Már itt körülbelül egyformán oszlik el a hangsúly; 3. *miképen működik közre?* Felelet: *kiválóan közreműködik*. Itt már csupán a *kiválóan* szón van a hangsúly; a mondat hangsúlya (a *közre* szónak jutó szóaccentusa, tudvalevőleg, nem számít). És ime az állítmány-egészítő *közre* még itt sem sorakozik a határozott módú ige után. Oka egyszerű: *kiválóan* a II. fő-osztály I. al-osztály *b*) alá eső alak; és mint ilyen, rendszerint nem kap (ige-jelezte) fő nyomatékot. Ha tisztelt nyelvésztársam nem a cikke végén, hanem minájárt így teszi föl a kérdést: «*miképen működik közre?*» logott világossá lesz előtte, hogy a felelet szórendje is csak ez lehet: *kiválóan közreműködik* (nem: *működik közre*). — *Kiválóan* épen úgy kifog a hangsúly elméletére alapított szórendi szabályokon, mint a hogy kifog rajtuk a Komáromi-féle példában a *mindig* az esetre, ha rajta van az erős accentus az így föltett kérdésre: . . . *mikor működik közre?* (*A jó polgár*) *mindig közreműködik* stb., vagy akár kettősoszló accentussal is (e kérdésre: . . . *mit tesz?*) . . . *mindig közreműködik* stb. (*mindig* a II. fő-osztály I. al-oszt. *a*) alá tartozik.) — *Kiválóan, kitimően, határozottan, őszintén* stb. többnyire (ige-jelezte) főnyomaték nélkül szerepelnek: *Kitimően el vannak osztva a szerepek*. *Határozottan kijelentette*. *Őszintén bevallom*. Fő nyomatékot az ilyen kifejezések csak

Nem hinné az ember, mily mesés szerepet tulajdonítanak némelyek a hangsúltnak, és mily tehetetlennek tartják a szórendet. Így a többi közt arra a kijelentésre is bukkantam, hogy «a magyar szórend nagyon alá van vetve a hangsúltnak.» Ilyes szórend a világnak egy nyelvében sincs. Van igen is több olyan nyelv, a mely úton-útfélen rászorult az accentusra, mint a szükségben segítő eszközre. De bármily gyéren eszközözljön is értelemváltozást valamely nyelvnek a változó szórende, az ilyen terméketlen szerkezet-változás is mindenekelőtt a szók grammatikai sajátosságától függ; ennek van alávetve. A magyar mondat szerkezete az igen rugalmasak közé számítható. Kitűnik ez, — hogy csak egygyel, a német mondatéval hasonlitsam össze, — bármely egyszerű példából is.

<i>Paul ist gestern abgerüst.</i>	<i>Pál utazott tegnap.</i>
<i>Paul ist gestern abgerüst.</i>	<i>Pál utazott el tegnap.</i>
<i>Paul ist gestern abgerüst.</i>	<i>Pál tegnap utazott el.</i>

Ime: egy és azon német szerkezetnek a magyarban háromféle elrakás felel meg. Amott csak a hangoztatás, — emitt már a változó elrakás is jeleli a mondat alapeszmejének különböző vonásait. — Az állítmányegészítő a német mondatban is sokszor utána kerül az igenek; a nélkül azonban, hogy ezzel módosítaná az értelmet. *Er kommt zurück*; és: *Er wird zurückkommen*. *Er muss zurückkommen*. Itt *wird* és *muss* változtatják a jelentést.

<i>Jetzt kommt der Schnellzug herein.</i>	<i>Most bejön a gyorsvonat.</i>
<i>Jetzt kommt d. Schn. herein.</i>	<i>Most jön be a gyors.</i>
<i>Jetzt k. der Schnellz. herein.</i>	<i>Most a gyors. jön be.</i>

rendkívüli esetekben kaphatnak; különösen arravaló nyomosító, vagy olyan «ab ovo» nyomatós szók közbejöttével, a melyek okvetetlen megkívánják a különös kiemelésre mutató rendet. Az e §. elején felhozott szabály szerint ugyanis: Különböző fokú nyomatékok találkozásánál esetében mindannyiszor a fő nyomaték jut érvényre; pl. *As ilyen kiváló férfi csak kiválóan működhetik közre. Bárminő viszonyok közt is csak őszintén mondok ki a szót. Kevésbé határozottan mondta ki ezáltal. Aligha határozottan feleltél meg a kérdésre. Most nem épen hitványon oldotta meg a feladatát.* (A hangsúly eloszlik ilyenkor az így találkozó nyomatós fogalmak közt.)

Látványos, hogy ebben: *Er kommt zurück*; *er muss zurückkommen* a közbejött határozott módú ige változtat mind a jelentésben, mind a bövitett állítmány rendén; az utóbbi mondatban pedig: (*Jetzt kommt der Schn. herein*) a hangsúly bármelyik szóra essek is, semmit se változtat a szerkezeten. A magyarban (t. i. ebben a mondatban) együtt jár a különböző hangsúly a különböző elrakással. Oka egyszerű: *most* és *gyorsvonat* ige által nyomosítható szók.

A német szórend tehát nem oly termékeny, nem oly hatásos, mint a magyar. De az a korlátoltabb hatásköre is egyedül és kizárólag valamely szónak a német nyelv természetéből kifolyó nyelvtani értéktől függ. Lássunk egypár példát az *auch* szóval: *Du hast es auch gemacht, wie die Räuber*. Itt az *auch* accentuálva van; a *du* szót nem előzi meg és nem a. m. *etiam*, *et*, hanem a. m. *idem* = *gleichfalls*, *auf gleiche Weise* (*Fecisti item, ut praedones solent. Épen úgy tettél, mint a rablók.*) — *Auch du, mein Sohn Brutus!* (*Ét tu, mi fili Brute!*) Már itt = *etiam*, *et*; megelőzi a *du* szót, mégpedig közvetlen és accentuálatlanul; szintúgy ebben is: *Er war auch Dichter* (*zugleich, zugleich auch. Költő is volt.*) — Tehát változó sorakozás, változó hangsúly; és mind a kettőnek az oka és kütfeje: az *auch* többféle értelme és vonatkozása. Nem nyelvtani érték ez?! — Kétségtelen dolog e szerint, hogy se a magyar, se a német, se — úgy hiszem legalább — másfele szórend sincs a hangsúltnak alája rendelve.

A szórend és a hangsúly egyazon ezélnak szolgáló tényezők. Feladatuk az, hogy megértessék az olvasóval, illetőleg hallóval a mondat jelentését. Az előbeszéd, minden mondatra kiterjedvén, ott is accentuál, a hol már az írott szerkezet is kiünteti az értelem-árnyéklatot; ott pedig, a hol ez az írott szerkezettől ki nem telik, az accentus egymaga végzi a munkát. Szerepköre sokkal tágabb a szórendnél, és kivált a finomabb árnyéklatok jelölésében nagy szolgálatot tesz a nyelvnek. Végül — és ez, mint tudjuk, a magyar szórakásnak kiváló sajátossága, — az ige-jelezte nyomatossággal mindig együttjáró accentus a nyomatosságnak ilyen eseteiben megkönnyíti a mondat jelentése megértését és szerkezete fölisme-

rését; sőt gyakran, a mikor az ige állítmány-egészítő nélkül áll, a fő nyomatékot is csak a hangsúly mutatja ki.

A szórend mérséklő hatással van a hangsúlyra, a mennyiben az illető szók nyelvtani sajátosságaira támaszkodva, mindig résen áll, nehogy a mondatban ide s tova szállingózó accentus olyan kifejezésen állapodjék meg, a mely nem neki van szánva; vagy nehogy olyan helyen szálljon rá, a melyen nem-magyarossá tenné a mondatot. Az ilyen szerkezettel épen úgy jár a halló, mint jár az olyan órával, a mely egészen mást üt, mint a mit mutat.

A most következő példák ki fogják tüntetni a szóban forgó két tényező működésének külön-külön érvényesülő fő mozzanatait. A mondat accentusával együttjáró sokféle hangzást, a mely a finomabb árnyéklatokat jelöli, jegyekkel egész hiven és szabatosan kitüntetni lehetetlen. E ki nem kerülhető hiánynak a kipótlását tehát dolgozatom tisztelt olvasóira kell bíznom. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a csekélyebb nyomatosságot jelző másodrendű hangsúly (a melynek a kisebb = felel meg) a megemelt hangot az illető kifejezésen végig nyújtja; leginkább is ebben tér el az elsőrendű hangnyomatéktól, a mely az emelt hangot hirtelen lebecsűtja.

Magából a szórendből kitétszó jelentésárnyéklatok.

A házát adja el. Később részt vett benne. Csak azután csatlakozott hozzánk. Mindig elhíhádom a dolgot. Talcal ritkán látogattál meg. Te pártútó vagy e szerint. «(Nem úgy, király), a pártútó te vagy!» A hágom is bele-nyugszik. Ők is a fiút hényeztetik. Korács aligha jelfogta a kérdést; aligha félre nem értette. Tegnap a Dunában fürödtünk. Ezt a bátyjéval közölte. «Ő parancsolni tud; s a magyar ember szívesen engedelmeskedik, ha parancsolnak neki.» (nem így: ha

Egy és azon szerkezetben kizárólag a hangsúly nyomán fölismerhető jelentésárnyéklatok.

Palit bünteti. Palit bünteti. Palit bünteti; (Jemöt kívélti) — Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort. Tegnap láttam Andort; (ma semmi nyoma.) Tegnap láttam Andort. (Minek bándjham ma az öcsését is!) — Pista nem fogadta el a pénzt. Pista nem f. el a pénzt. Pista nem f. el a pénzt; (de a neje ávette leppott.) Pista nem fogadta el a pénzt; (de az értékes gyűrűt rá hívta az újjára.) Pista nem fogadta

neli parancsolnak — : az illető képviselő pedig így mondta.)

el a pénzt; (az öcsése pedig vissza-utasítja az értékpapírokat.) — Gábor üldöz engem. Gábor üldöz engem. (Gábor üldöz engemet; (nemhogy én üldözöm őt.) — A jó embert tiszteld benne! A jó embert tiszteld benne, (vagy a jó házaft)? A jó embert tiszteld benne, nemde?

A baloldali mondatokban nincs kitéve a hangsúly jegye. Már a pusztá szórend is kétségtelenné teszi az illető fogalmak nyomatosságát. Ebben például: a pártútó te vagy — a hangsúly nem szállhat le más, mint a te szóra (a pártútó te vagy, vagy a párt. te vagy: Ilyetén nyomosítás teljes lehetetlen). Ebben is: Tegnap a Dunában fürödtem — csak Dunában lehet a nyomosított szó; fürödtem nem lehet az. — «... szívesen engedelmeskedik, ha parancsolnak neki.» Ez a szerkezet mást jelent, mint a következő: (Hát én tartozok engedelmeskedni), hogyha önki parancsolnak valamit? — Van tehát számos olyan szerkezet, a mely az egyik vagy a másik szóhoz köti a hangnyomatékot: mérsékelvén e szerint a mozgékonyosságát, nehogy oda tévedjen, a hol nem-magyaros beszédet támasztana.

Térjünk most a jobboldali mondatokra át. Tizenkilenc mondatdal találkozunk itt; pedig a különböző szerkezet mindössze is csak öt. A hangsúly csakugy sűrög-forog egy és azon mozdulatlan szerkezet körében. Kóválygásai megszüntével egyet fordul a szerkezet; és ekkor megújul az accentusnak ide s tova ugrálása; pl. e helyett: Tegnap láttam Andort; így: Andort láttam tegnap. Andort láttam tegnap stb. — A hangsúly működő köre sokkal tágabb a szórendénél. Sokszor, miut már említettem, még az ige-adta nyomatékot is csak az accentus tünteti föl: Tegnap énekelt (tegnap énekelt). Mellőzhetetlen tényezője tehát a nyelvbéli közlekedésnek. Fő érdeme abban áll, hogy egyazon szerkezetben különböző vonásait jelöli a mondat alapeszméjének, mint ki-segítője a szórendnek (de nem mint szabályozója).

Az e. II. fejezetben felhozottak alapján a következő tetteket iktatom ide:

A magyar mondatban a szók rendét mindenekelőtt nyelvtani értékek határozzák meg.

A nyelvtani érték-vonta határok között azonban az illető fogalmak jelentősége, vagyis beszédhelyi fontossága foly be a szók elrakására. — Az ilyen esetekben a hangsúly (a mondat accentusa), mint a fogalom beszédhelyi fontosságának élő-beszédben való kifejezője, nagy mértékben elősegíti a szabályos elrakást, és a mondat szerkezetének a fölismerését.

Igen gyakran csakis a különböző helyen és módon végbemenő hangsúlyozás tudatja a hallóval egy és azon szerkezetű mondat jelentésének különböző árnyéklatait.

A szóban levő két tényező szerepkörének ilyenforma körvonalozása megadja mind-egyiknek a magáét; a szórendet pedig valódi alapjára állítja, s valódi kulcsát adja kezünkbe.

A KISEBB GÖRÖG TRAGIKUSOK TROPUSAI

MIVELTSÉGTÖRTÉNETI ÉS KÖLTÉSZETI SZEMPONTBÓL.

ADALÉK A KÖLTÉSZET ÖSSZEHASONLÍTÓ TROPIKÁJÁHOZ.

Dr PECZ VILMOS

TANÁRTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1886.